

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Uygulamasında Prozelitizm ve İstismarı

Proselytism and Abuse in the Practice of the European Court of Human Rights

Esra TÜRKOĞLU

ÖZ

Prozelitizm; bir din veya inancın mensuplarının, kendi din veya inançlarını benimsememiş kişilere yönelik, din veya inançlarını anlatmak ve davet etmek amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlerin bütünüdür. Prozelitizmin gerçekleşmesi için muhatap olan kişilerin prozelitizme temel olan din veya inancı benimsemeleri gerekli değildir. Muhataplar prozelitizme temel olan din veya inancı eylemin sonunda benimsemeseler de prozelitizm gerçekleşmiş olur. Bu doğrultuda prozelitizm; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 9. maddesi kapsamında değerlendirilmekte ve AİHS sisteminde korunmaktadır. Prozelitizm ve istismarcı prozelitizm olarak iki şekilde değerlendirilmektedir. Prozelitizm farklı durum ve koşullarda istismarcı prozelitizm halini almaktadır. AİHM'in istismarcı prozelitizmin var olduğunu kabul ettiği hallerde prozelitizmin engellenmesi, din ve inanç özgürlüğünün ihlali olarak değerlendirilmemektedir. İstismarcı prozelitizmin engellenmesinin gerekçesi, prozelitizme muhatap olan kişilerin din ve inanç özgürlüğünün korunmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Prozelitizm, İstismarcı prozelitizm, Din ve inancı açığa vurma, Dini yayma özgürlüğü, Nefret söylemi.

* Arş. Gör. Pamukkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, ORCID: 0000-0002-1422-8482.

Sorumlu Yazar/Correspondence Author: Esra TÜRKOĞLU

E-posta/E-mail: esrat@pau.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 08.09.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 25.12.2024

How to cite this article/Atf için: Esra TÜRKOĞLU, 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Uygulamasında Prozelitizm ve İstismarı' (2024) 30(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 767-791. DOI: 10.33433/maruhad.1545274

ABSTRACT

Proselytism is a set of activities carried out by those who accept a religion or belief in order to explain their religion and beliefs to those who do not accept their religion and beliefs and to invite them to their beliefs. It is not necessary for the interlocutors to adopt the religion or belief in question for the existence of the activity to be recognised. In this respect, proselytism is considered by the European Court of Human Rights within the scope of Article 9 of the European Court Human Rights and is protected in the European Convention on Human Rights system. The concept is divided into two as proselytism and abusive proselytism. Proselytism is characterised as abusive in different situations and conditions. In the case of abusive proselytism, the prevention of such activities on the grounds of protecting the freedom of religion and conscience of the addressees is not considered by the European Court of Human Rights as a violation of the freedom of religion and conscience of the persons carrying out the activity.

Keywords: Proselytism, Abusive proselytism, Freedom to manifest religion and belief, Freedom to proselytize, Hate speech.

GİRİŞ

Prozelitizm din ve inanç farklılıklarının olduğu her dönemde devlet içinde ve devletler arasında sorunlara neden olmuştur. Liberal insan hakları anlayışının geliştiği ve hakim olduğu ulusal ve uluslararası hukuk düzeninde düşünce, inanç ve din özgürlüğünün varlığı çoğulcu ve demokratik düzenin olmazsa olmaz koşuludur. Bu bağlamda prozelitizm, din ve inancın açığa vurulması kapsamında İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi başta olmak üzere insan haklarını uluslararası alanda düzenleyen belgelerin kapsamında değerlendirilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi prozelitizmin din ve inancın açığa vurulması yöntemlerinden olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte prozelitizm; istismarcı nitelikte olduğunda özgürlük olarak değerlendirilemez. AİHM bu noktada devleti, prozelitizme muhatap olanların korunmasıyla yükümlendirmektedir. Bu doğrultuda istismarcı prozelitizm; nefret söylemi ve sistematik telkinle benzeşebilmektedir. Devletin belli din, inanç ve düşünce yönünde öğrencileri etkileyecek şekildeki sistematik telkin niteliğindeki faaliyetleri istismarcı prozelitizm kapsamında okunabilir. Bazı durumlarda istismarcı prozelitizm nefret söylemi içerebilir veya bu söylemler nefret suçu kapsamında cezalandırılabilir. Ancak sistematik telkin ve nefret söylemlerinin belirli nitelikteki kişilerin bütününe hedef almasıyla ve içeriğinin her zaman din, inanç, kanaat ve felsefenin açığa vurulması niteliği taşımayacak olması nedenleriyle istismarcı prozelitizmden farklılık arzettiği belirtilmelidir.¹

Çalışma prozelitizmin kavramsal anlamını, AİHS’de düzenlenmesini; istismarcı prozelitizmin niteliklerini ve cezalandırılması gerekliliğini AİHM içtihatları kapsamında değerlendirmeyi hedef almıştır. Prozelitizm ve istismarcı prozelitizm AİHM uygulamasında Kokkinakis v. Greece kararında temel olarak ortaya konmuştur. Bu kararda AİHM; prozelitizmi ve prozelitizmin istismarını değerlendirmiştir. Prozelitizm din ve inancın açığa vurulması kapsamında AİHS m.9’un norm alanındadır. Ancak prozelitizm istismarcı hale geldiğinde prozelitizme muhatap olan kişilerin din

1 İstismarcı prozelitizm ile nefret söylemi ve sistematik telkin arasındaki fark çalışmanın 19. ve 20. Sayfalarında “Prozelitizmin İçeriği” başlığı altında değerlendirilmiştir.

ve inanç özgürlüğünün korunması gündeme gelmektedir. AİHM içtihatları da bu ekseninde din veya inancın açığa vurma yöntemlerinin hangi durumlarda prozelitizm kapsamında değerlendirildiğinin ve prozelitizmin var olduğu hallerde prozelitizmin istismarcı olup olmadığının tespit edilmesi şeklinde gelişmektedir. Makalede değinilen bir diğer husus ise istismarcı prozelitizmden bireyin devlet eliyle korunmasının gerekli olup olmadığıdır. Bireyin devlet eliyle istismarcı prozelitizmden korunması gerektiğinin kabulü halinde hukuk düzeni içinde bu korumanın nasıl gerçekleşeceği de çalışmada değinilecek bir diğer husustur.

I. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ BAĞLAMINDA PROZELİTİZM

A. PROZELİTİZM KAVRAMI

Prozelitizm (fr.prosélytisme, ing.proselytism, it.proselitismo) Türkçede karşılığı olmayan bir terimdir. Bu nedenle terimin türkçeleştirilmiş hali olarak prozelitizm kullanılmaktadır.² Bir Katolik Kilise sözlüğünde “proselyte” “Yahudi olmayan birinin Yahudiliğe dönmesi böylece bir dinden diğerine geçmesi, dinini değiştirmiş olması”; “proselytize” ise dinini değiştirmek anlamında kullanılır³. Sözlükte “proselytize” “birini dinini, siyasi inancını ya da benimsediği anlayışlarını değiştirmeye ikna etmeye çalışmak” olarak tanımlanırken; “proselyte” “dinini, siyasi inancını ve benimsediği anlayışını değiştirmeye ikna edilmiş biri” olarak tanımlanmaktadır⁴. Kavramın kökeni “Bir yere yeni gelen, katılan” anlamına gelen Yunanca “proselutos” kelimesinden gelmektedir⁵. Prozelitizm bir inancı benimseyenlerin kendi inançlarını yaymak için gösterdikleri aktif çabayı ifade etmek üzere kullanılmaktadır⁶. Prozelitizmin gerçekleşmesi için muhatabın din ve inancını faaliyeti gerçekleştirenin din ve inancıyla değiştirmesi şart değildir⁷.

- 2 Leyla Şahin v Turkey App no 44774/98 (ECtHR,29 June 2004) kararının 85. Paragrafında “proselytism” kavramı kullanılmıştır. Kararın Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Avrupa Konseyi İnsan Hakları Genel Müdür Yardımcılığı tarafından yapılan çevirisinde “proselytism” “dini inancından vazgeçirme”; aynı kararın Serkan Keskin ve Nurgül Tortop tarafından yapılp Türkiye Barolar Birliği Dergisi Eylül-Ekim 2004 sayısında yayınlanan çevirisinde “proselitizm” olarak kullanılmıştır. Hasan ve Eylem Zengin v Turkey App no 1448/04 (ECtHR, 29 October 2004) kararının 52. ve 53. Paragraflarında “proselytism” kavramı kullanılmıştır. Kararın Dış İşleri Bakanlığı Avrupa Konseyi ve İnsan Hakları Genel Müdür Yardımcılığı tarafından yapılan çevirisinde “proselytism” kavramı “din benimsetme uğraşısı” olarak çevrilmiştir. Bremner v Turkey App no 37428/06 (ECtHR, 13 October 2015) kararının da 72. ve 81. Paragraflarında “proselytism” kavramı kullanılmıştır. Kararın Türkiye Adalet Bakanlığı tarafından yapılan gayri resmî çevirisinde kavram “proselitizm” şeklinde türkçeleştirilerek kullanılmıştır. Görüldüğü üzere “proselytism” kavramının Türkçe karşılığı için üzerinde uzlaşılmış bir kullanım yoktur. Bununla birlikte kaynakçada belirtilen Türkçe kaynakların tamamında kavram “prozelitizm” şeklinde çevrilmiş ve kullanılmıştır. Bu gerekçeyle çalışmada “proselytism” kavramının karşılığı olarak prozelitizmin kullanılması tercih edilmiştir.
- 3 A CATHOLIC DICTIONARY 408 (Donald Attwater ed., 2d rev. ed. 1954)’den Aktaran: Tad Stahnke, ‘Proselytism and the Freedom to Change Religion in International Human Rights Law’ (2001) 1999(1) BYU Law Review, 251, 253.
- 4 Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/proselyte> Erişim Tarihi 5 Temmuz 2024.
- 5 Kent R. Hill, ‘Christian Mission, Proselytism and Religious Liberty: A Protestant Appeal for Christian Tolerance and Unity Proselytism and Religion Liberty’ (2008) 4(25) Religion, State and Society: The Keston Journal 307, 310.
- 6 Akif Emre Öktem, *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, (1.baskı Liberte Yayınları 2002) 415, Renata Uitz, *Freedom of Religion in European Constitutional and International Case Law*, (1st edn, Council of Europe Publishing, 2007) 56
- 7 Stahnke (n 3) 256.

Prozelitizm sadece günümüzün kavramı ve sorunu olmayıp tarih boyunca farklı din ve inançların olduğu her toplumda sorunlara neden olmuştur. İnançlar arasındaki karşıtlık savaşlara, din değiştirmeye zorlamaya ve şiddetli dini zulme neden olmuştur⁸. Prozelitizmin kaynağında mevcut din ve inancın gerektirdiği metafizik ahlak anlayışı vardır. Bu ahlak anlayışı, kişide evrensel olarak doğru gördüğü din ve inancın kabul görmesi arzusunu oluşturur⁹. Her din ve inanç doğruluğunu ve diğer inançlardan farklılığını ortaya koyarken kendisinin diğerlerinden üstün olduğu düsturunu içinde barındırır. İnananlarına; söz konusu din ve inancı benimsemeyenlere doğruların anlatılmasını ve onların kendi dinlerine çekilmesini tavsiye eder. Bunun da haklı ve rasyonel olduğu belirtilmelidir¹⁰. Hristiyanlık bağlamında misyonerlik faaliyeti prozelitizmin karşılığı olarak kullanılabilir¹¹. İslamiyet bağlamında davet veya irşad olarak nitelendirilebilir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde irşad “*doğru yolu göstermek*”¹², davet ise “*İslam'a ve İslam esaslarının uygulanmasına çağrı*”¹³ olarak tanımlanmıştır. Cihad kavramının da prozelitizmin içeriğiyle örtüştüğü belirlenebilir¹⁴. Dünya Kiliseler Konseyi, Hristiyan şahitliği ile prozelitizm arasındaki farkı ortaya koyan raporunda prozelitizmi, Hristiyan şahitliğinin bozulmuş hali olarak tanımlamıştır. Konsey'e göre prozelitizm Hristiyan şahitliğinin sinsice veya açıkça kandırma, rüşvet verme, gözdağı verme, yıldırma kullanılarak gerçekleştirilen şeklidir. Bununla birlikte Hristiyan şahitliğiyle aynı amaç, motivasyon ve ruhla gerçekleştirildiğinde ikisi arasında yeterli ayırım yapılamaz¹⁵.

Prozelitizmin dinler ve devletler arasında kurduğu ilişki; uluslararası insan hakları hukukunun norm alanındadır¹⁶. Prozelitizm; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 'nde (İHEB), Birleşmiş Milletler (BM) Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nde, BM Din ve İnanca Dayalı Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri'de ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) açıkça düzenlenmemiştir¹⁷. Bununla birlikte prozelitizm; gerek öğretilerde gerek uygulamada İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin¹⁸ ve sayılan sözleşmelerin kapsamında

8 Thomas Farr, 'Proselytism and Religious Identity Theft' (*Faith and Foreign Policy*, 2020), <<https://berkleycenter.georgetown.edu/posts/proselytism-and-religious-identity-theft>> accessed 4 July 2024.

9 Moshe Hirsch, 'The Freedom of Proselytism Under The Fundamental Agreement and International Law', (1998) 47(2), *Catholic University Law Review*, 407, 408.

10 Farr (n 7).

11 Berke Özenç, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü*, (1.bası, Kitapevi Yayınları 2006) 62.

12 “İrşad”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/irsad>>, Erişim Tarihi 5 Temmuz 2024.

13 “Da'vet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/davet>>, Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2024.

14 P.H. Van Kempen, 'Freedom of Religion and Criminal Law: a Legal Appraisal. From the Principle of Separation of Church and State to the Principle of Pluralist Democracy?' in J.A. van der Ven & H.-G. Ziebertz (eds.), *Tensions within and between Religions and Human Rights* (Brill 2012) 27-57.

15 AİHM'in *Kokkinakis v. Greece* kararında bu rapora atıf yapılmış “*improper proselytism*” kavramı kullanılmıştır. Fakat raporda “*proselytism*” ve “*Christian witness*” ayrımı yapılmış, “*improper proselytism*” kavramı kullanılmamıştır. A Provisional Report, 'Christian Witness, Proselytism and Religion Liberty In The Setting of The World Council of Churches, (*The Ecumenical Review*, 1956) <<https://doi.org/10.1111/j.1758-6623.1956.tb01784.x>> accessed 5 July 2024. Aynı yönde değerlendirme: Stahnke (n 3) 255.

16 Hirsch (n 8) 408.

17 Kempen (n 13) 57.

18 Universal Declaration of Human Rights, Art.18, <https://www.ohchr.org/en/udhr/documents/udhr_translations/eng.

değerlendirilmektedir. Prozelitizm ve muhatabın belli bir din veya inanca sahip olma ve bunu sürdürme özgürlüğü hem Beyanname'nin¹⁹ hem de Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin (MSHS) norm alanındadır²⁰. MSHS'nin 18. Maddesi'nin (m.) 2. ve 3. fıkraları hem kişinin din ve inancını açığa vurma yöntemlerinden olması nedeniyle prozelitizmin hem de prozelitizme muhatap olanın din ve inancının korunmasını sağlayacak şekilde düzenlenmiştir²¹. BM İnsan Hakları Komitesi'ne göre bir din veya inanca sahip olmak ve din veya inancı benimsemek, bir din veya inancı seçme özgürlüğünü işaret ettiği gibi bir kişinin din veya inancını değiştirme, değiştirmeme ve herhangi bir din veya inancı benimsememe haklarını da içermektedir²². Bu doğrultuda prozelitizm düşünce, vicdan ve din özgürlüğü veya ifade özgürlüğü kapsamında korunmaktadır²³.

B. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ KAPSAMINDA PROZELITİZM

Prozelitizm, her ne kadar din veya inancın açığa vurulması olarak değerlendiriliyor olsa da temelde din, inanç ve kanaatlerin ifade edilmesidir. En temelde bir düşüncenin açıklanması anlamındadır. Bu nedenle AİHM tarafından AİHS m. 10'un norm alanında değerlendirebilmektedir. AİHS m. 9'da düzenlenen düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ile AİHS m. 10'da düzenlenen ifade özgürlüğünün koruma mekanizmaları prozelitizm ile çakışabilmektedir. Din ve inancın açığa vurulmasıyla din, inanç ve kanaatlerin ifade edilmesi arasında ayırım yapmak kolay değildir. Çünkü hem dinden söz edenler hem de din ve inançlarını açığa vuranlar kendilerini ifade etmektedirler²⁴. Bu bakımdan prozelitizm; sadece AİHS m. 9 ve MSHS m. 18 kapsamında değil, AİHS m. 10 ve MSHS m. 19'da düzenlenen ifade özgürlüğü kapsamında da korunmaktadır²⁵.

Prozelitizmi gerçekleştiren kişi herhangi bir dini inanca sahip olmadığına; prozelitizmin amacı, muhatap kişinin prozelitizmi gerçekleştiren kişinin inancını kabul etmesini sağlamak değil muhatabın inancını değiştirmek olduğunda ve son olarak prozelitizmi gerçekleştirirken kişi dini bir referanstan hareket etmediğinde prozelitizmin AİHS m. 10'da düzenlenen ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir²⁶. Ayrımda temel ölçüt prozelitizme referans olan inanç ve kanaatin niteliğidir. Bir din veya inancın AİHS m. 9/1 kapsamında öğretme, uygulama, ayin veya ibadet şeklinde açığa vurma niteliğinde olmayan açığa vurma şekilleri AİHS m. 10 kapsamında

pdf,> accessed 5 July 2024.

19 Hirsch (n 8) 411.

20 Kempen (n 13) 58.

21 UN Internation Covenant on Civil and Political Rights, Art.18, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> accessed 13 November 2024.

22 Lema Uyar, *BM'de İnsan Hakları Yorumları – İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 1981-2006* (1.bası İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2006) 57.

23 Hirsch (n 8) 409.

24 Öktem (n 5) 404.

25 Venice Commission, Joint Opinion on the Law on Freedom of Religion Belief of the Republic of Azerbaijan, Strasbourg Warsaw, 15 October 2012, < default.aspx (coe.int)> accessed 10 July 2024 ; Venice Commission, Compilation of the Venice Commission Opinions and Reports Concerning Freedom of Religion and Belief, revised July 2014, 4 July 2014, Strasbourg, < default.aspx (coe.int)> accessed 10 July 2024.

26 Stahnke (n 3) 279.

korunmaktadır²⁷. *Murphy v. Ireland* kararında AİHM, başvuruçunun papaz olduğu Irish Faith Center'ın bir uydu kanalında ücret karşılığı gerçekleşen dini içerikli reklam yayınının yasaklanması üzerine yapılan değerlendirmede davaya konu olayın prozelit niteliğini kabul etmiş ve AİHS m.10 çerçevesinde inceleme yapmıştır. AİHS m. 10 kapsamında ihlalin olmadığı yönünde karar vermiştir. Mahkemeye göre buradaki temel konu başvuranın bir reklamı yayınlamaktan men edilmesidir. Bu durum başvuranın mesleğiyle ya da dinini açığa vurmasıyla ilgili değil; esasen ifade araçlarının düzenlenmesiyle ilgili bir konudur. İfade araçlarına yönelik bir kısıtlama söz konusu olduğu için konu m.10 kapsamında değerlendirilmiştir²⁸. Burada yayınlanan dini içerikli reklamın AİHS m. 9 kapsamındaki din ve inancı açığa vurma yöntemlerinden herhangi birine dahil edilmemesi ve bu gerekçeyle AİHS m.10 kapsamında inceleme yapılması AİHM'in yukarıda işaret edilen kısıtlara uygun olarak değerlendirme yaptığını göstermektedir.

C. DÜŞÜNCE, VİCDAN VE DİN ÖZGÜRLÜĞÜ KAPSAMINDA PROZELİTİZM

Prozelitizm; AİHM'in m.9 kapsamında değerlendirdiği din ve inancın açığa vurulması yöntemlerinden biridir²⁹. Kişinin görüşlerini açıklama ve inancını belirtme hakkı; düşünce, inanç ve din özgürlüğünün önemli bir boyutudur³⁰. Bu özgürlüğün vatandaşlık ve milliyet temelli nedenlerle sınırlandırılması mümkün değildir³¹. Herkes bu hakka sahiptir. Prozelitizm sadece büyük semavi dinler arasında değil; diğer din, inanç ve düşünce akımları arasında da kabul görmektedir³². Aynı din içindeki farklı mezhepler arasında da gerçekleştirilmektedir.

Prozelitizm din ve inanca sahip olma, sürdürme ya da sahip olmama hakkı kapsamında hakkın içsel alanıyla (forum internum), dinini ve inancını açığa vurma doğrultusunda da hakkın dışsal alanıyla (forum externum) bağlantılı gözükmektedir³³. Bireylerin dinini değiştirmeyi amaçlayan prozelitizm faaliyeti, bu faaliyeti gerçekleştiren açıısından bakıldığında din ve inancın açığa vurulması olarak nitelendirilir³⁴. Din ve inancının şartlarını açıklama ve başkalarıyla paylaşma hakkı, din ve inanç özgürlüğü kapsamındadır³⁵. AİHS m.9'da düzenlenen din ve inancın açığa vurulması hakkının özel alanda kullanılması mümkündür. Kişinin kendi inancını kendi yakınlarına öğretmesi ve anlatması da din ve inancın açığa vurulması özgürlüğünün kapsamındadır³⁶. Prozelitizm; din ve inançları gereği prozelitizm yapan kişilerin haklarının karşısına, prozelitizm gerçekleştirilen kişilerin haklarını

27 Öktem (n 5) 405.

28 *Murphy v Ireland*, App no 44179/98 (ECtHR, 3 December 2003).

29 *Kempen (n 13) 59; Nasirov and Others v Azerbaijan*, App no 58717/10, (ECtHR, 20 June 2020).

30 Venice Commission, *Compilation of the Venice Commission Opinions and Reports Concerning Freedom of Religion and Belief (n 23) 27*.

31 Venice Commission, *Joint Opinion on the Law on Freedom of Religion Belief of the Republic of Azerbaijan (n 23) para. 41-42*.

32 *Hirsch (n 8) 424*.

33 *Hirsch (n 8) 416*.

34 *Özenç (n 10) 62*.

35 Venice Commission, *Compilation of the Venice Commission Opinions and Reports Concerning Freedom of Religion and Belief (n 23) 27*.

36 *Kokkinakis v Greece*, App no 14307/88 (ECtHR, 25 May 1993).

konumlandırmaktadır³⁷. Kişilerin dinini serbestçe değiştirebilmesinin mümkün olması için din değiştirilmesine vesile olacak araçların işlerlik kazanması ve korunması gereklidir. Aksi durumda, sınırlandırılmaz şekilde korunan din ve inancı değiştirme özgürlüğünün anlamsız kalması olasıdır³⁸. Bu doğrultuda *Ossewaarde v. Russia* kararında AİHM, prozelitizm yapanların evinde tanıdıklarıyla birtakım toplantılar yapmasını değerlendirmiştir. Başvuruya konu olan olayda başvuru, Amerikan vatandaşı olup Rusya'da ikamet etmektedir. Evinde dini toplantılar yapan başvuru adli makamlara şikayet edilmiş ve bunun üzerine suçlu bulunarak para cezasına mahkum edilmiştir. Önüne gelen başvuruda AİHM, başvuruçunun misyonerlik faaliyetlerine girişmek için gerekli olan prosedürleri yerine getirmedeği gerekçesiyle mahkum edilmesini AİHS m. 9'un ihlali olarak değerlendirmiştir. AİHM'e göre devletlerin bu tarz faaliyetlerin kayıt altına alınmasını sağlama hakkı olmakla birlikte tescil edilmemiş bir dini oluşumun üyelerinin dua ettikleri ya da dini inançlarını başka şekillerde ifade ettikleri için cezalandırılması AİHS m. 9'un ihlaline sebep olmaktadır. Karara konu olaydaki gibi toplantıların engellenmesi devlet nezdinde kayıtlı olmayan inançların dışlanmasına sebep olacaktır. Nihayetinde söz konusu durumun, devletin bir kişinin neye inanacağını belirlemesine kadar gidebileceği sonucuna ulaşılmaktadır³⁹. AİHM, din ve inancı değiştirme özgürlüğünün korunması için prozelitizm yapan kişi veya kişilerin toplantılar düzenlenmesini AİHS m. 9'un norm alanında değerlendirmiştir.

Prozelitizm, *Kokkinakis v. Greece* davasında m. 9 kapsamında din ve inancın öğretim yoluyla açığa vurulması olarak değerlendirilmiştir. Din ve inancın açığa vurulmasıyla ilgili tanımlamalar BM 22 nolu Genel Yorum'da yapılmıştır.⁴⁰ Öğretim yoluyla açığa vurmanın okullarda ve dini kurumlarda dini eğitim verilmesini kapsadığı düşünülmeyle beraber daha kapsamlı bir kavram olduğu açıklanmıştır⁴¹. BM'nin 22 nolu Genel Yorumu'nda din ve inancı uygulama ve öğretim yoluyla açığa vurmanın kapsamına dini grup liderlerinin rahipleri ve dini eğitim verecek öğretmenleri belirlemesi, bu grupların din ve inanç temalı seminerler organize etmesi, dini eğitim verecek okullar açma, dini nitelikte metinler hazırlama, yayınlama ve dağıtma hakları dahil edilmiştir. Bunlar dini grupların temel işlevlerinin ayrılmaz parçası olan eylemlerdir⁴². AİHM'in yorumlaması BM kadar geniş olmamakla birlikte bu tanımlamalardan faydalanılmaktadır⁴³. *Kuznetsov and Others v. Russia*

37 *Kokkinakis v. Greece*, App no 14307/88 (ECtHR, 25 May 1993) Partly Dissenting Opinion of Judge Martens.

38 Özenç (n 10) 62.

39 *Ossewaarde v. Russia*, App No 27227/17 (ECtHR, 07 March 2023).

40 Buna göre; din veya inancı açıklama özgürlüğü bireysel veya başkalarıyla birlikte topluluk içinde kamuya açık veya özel olarak kullanılabilir. Din veya inancı ibadet, ayin, uygulama ve öğretim yoluyla açığa vurma özgürlüğünün eylem içeriği geniştir. İbadet inancı doğrudan ifade eden ritüel ve törensel eylemlerin yanında ibadet yerlerinin inşa edilmesi, ritüel formüllerinin ve nesnelerin kullanılması, sembollerin sergilenmesi, tatil ve dinlenme günlerine uyulması gibi çeşitli uygulamaları da kapsamaktadır. Bunun yanında din veya inancın uygulanması sadece törensel eylemleri değil; beslenme kurallarına uyulması, ayırt edici kıyafetlerin giyilmesi, başın örtülmesi, hayatın belli bir aşamasında ilgili ritüellere katılma ve bir grup tarafından geleneksel dilin kullanılması gibi durumları da içerir. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No:22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion), 30 July 1993, < <https://www.refworld.org/legal/hrc/1993/en/13375>> accessed 12 November 2024.

41 Öktem (n 5) 333.

42 UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No:22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion), Uyar (n 20) 57.

43 Osman Doğru, Atilla Nalbant, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar*, c.2, (Yargıtay Başkanlığı

davasında Mahkeme Yehova şahitleri grubu üyelerinin dini metinlerini tartışıp yorumlamalarını din ve inancın öğretim ve ibadet yoluyla açığa vurulması kabul etmiştir⁴⁴. *Kokkinakis v. Greece* davasında Yargıç Foigel ve Yargıç Loizou'ya göre *öğretim* terimi insanların iyi niyetlerini ve hoşgörülerini kullanarak, bilgisizliklerinden faydalanarak dinlerini değıştirme çabalarını kapsamaz. Çünkü öğretim terimi *açıklığı ve doğruluğu* gerektirir. Bu nedenle davadaki gibi faaliyetlerin din ve inancın *öğretim* yoluyla açığa vurulması olarak değerlendirilmesi mümkün değildir⁴⁵. Bununla birlikte vaaz, basılı ve elektronik eserlerin yayınlanması ve dağıtılması, yayın, fon toplama veya insani ya da sosyal hizmetlerin sağlanması gibi aktiviteler prozelitizm olarak değerlendirilebilir⁴⁶. 1981 Bildirisi'nin 6.maddesinin "*d-yayınları yazma, yayınlama ve dağıtma*" ve "*e-bir din veya inancın öğretimini bu amaçlar için uygun yerlerde yapma*" bentlerinin de prozelitizmle bağlantılı olduğu belirtilmektedir⁴⁷. Tüm bu nitelendirmeler ışığında temelde din ve inanç referansından kaynaklanan prozelitizm din ve inancın öğretim yoluyla açığavurulması olarak değerlendirilse de din ve inancın öğretilmesinin anlamı ve alanı daha geniştir.

İbrahim İbrahimov and Others v. Russia kararında başvuruçular; Said Nursi isimli kişinin Kuran yorumu şeklinde yazılan eserlerini basıp cami ve medreselerde okunması amacıyla dağıtımını yapan, kar amacı gütmeyen bir organizasyon ve bu organizasyonun yöneticisidir. Yayınlanan bu eserler (Risale-i Nur Koleksiyonu) Rusya tarafından aşırı olarak nitelendirilmiş (*extremist material*), basımı ve dağıtımını yasaklanmıştır. Eserlerin yasaklanmasının nedeni; söz konusu eserlerin okuyucularını yazarın ideolojisini benimsemeyi sağlayacak şekilde etkilemesi ve yazarın bu yönde bir niyetinin olduğunun ortaya koyulması olarak belirtilmiştir. Başvuruçuların düşünce, vicdan ve din özgürlüklerinin ihlali dolayısıyla AİHM'e başvurmaları üzerine verilen kararda AİHM, prozelitizmi bir topluluğu öğretme yoluyla ikna etme çabası olarak tanımlamış ve prozelitizmin m.9'un norm alanında korunduğunu vurgulanmıştır⁴⁸. Ancak din ve inancın açığa vurulması sınırlandırılabilir olup; kişilerin kendi kendine bir din veya inancı öğrenmesi ya da din veya inanç temelli öğretilerin kendisi sınırlandırılmaz⁴⁹. Buna göre kitabın içeriğinin prozelitist bir nitelik taşıması kitabın yayınlanması ve dağıtımının engellenmesi için bir gerekçe olamaz⁵⁰.

2013) 127.

44 Kuznetsov and Others v. Russia, App no 184/02 (ECtHR, 11 January 2007)

45 Kokkinakis v. Greece, App no 14307/88 (ECtHR, 25 May 1993) Judgement Joint Dissenting Opinion of Judges Foighel and Loizou.

46 Stahnke (n 3) 262.

47 Hirsch (n 8) 416.

48 Burada dikkat çekici bir diğer husus din ve inancın öğretim (*teaching*) şeklinde açığa vurulmasıyla prozelitizmin ayrılmasıdır. Buna göre prozelitizm faaliyeti temelde bir din veya inancı öğretim temelli bir faaliyet olmakla birlikte öğretim yoluyla açığa vurmanın prozelitizm faaliyeti nitelendirilmesiyle sınırlandırılmayacağını vurgulandığı görülmektedir. İbrahim İbrahimov and Others v. Russia, App no 1413/08, 28621/11, (ECtHR 04 February 2019).

49 Venice Commission, Opinion On The Federal Law on Combating Extremist Activity of the Russia Federation, Adopted by the Venice Commission at its 91st Plenary Session, Venice, 15-16 June 2012, <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2012\)016-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2012)016-e)>, accessed 12 July 2024. İbrahim İbrahimov and Others v. Russia, App no 1413/08, 28621/11, (ECtHR 04 February 2019).

50 İbrahim İbrahimov and Others v Russia kararında 49. Dİpnotta atf yapılan Venedik Komisyonu raporuna atf yapılarak şöyle denmiştir: "Venedik Komisyonu'na göre, belirli bir dünya görüşünün evrenin üstün bir açıklaması olduğunu kanıtlamayı amaçlayan herhangi bir dini öğretiyi veya tebliğ faaliyetini aşırı olarak yanlı olarak ilan etmek, birçok kişinin vicdan veya din özgürlüğünü etkileyebilir ve belirli bir kiliseyi bastırma çabasıyla kolayca kötüye kullanılabilir. Böylece

II. PROZELİTİZM VE İSTİSMARCI PROZELİTİZM AYRIMI

A. İSTİSMARCI PROZELİTİZM KAVRAMI

Prozelitizmin kişilerin dinini anlatma ve öğretme özgürlükleriyle ve buna muhatap olan kişilerin din ve inancını değiştirme ve değiştirmeme (bir din veya inanca sahip olma ve onu sürdürme) hakkıyla bağlantılı olarak AİHS m. 9'un norm alanıdır. Bununla beraber temel sorun prozelitizmin hangi aşamadan sonra AİHS m.9'un norm alanında kabul edilip edilemeyeceğidir. Din ve inancı açığa vurmanın bir parçası olan prozelitizm, istismarcı prozelitizm boyutuna dönüştüğünde prozelitizme muhatap olan bireylerin korunma hakkı gündeme gelmektedir⁵¹. Hedefteki kişilerin inanmadıkları bir din veya inancı benimsemeye ve mevcut inancına aykırı bir davranışta bulunmaya zorlanmaması da düşünce, inanç ve din özgürlüğünün içsel alanıyla ilgilidir⁵². AİHM içtihatlarıyla ahlaksız ve aldatıcı yollardan kişinin din ve inancının etkilenmesine karşı devletin muhatap bireylerin din ve inançlarını koruması gerektiği belirlenmiştir⁵³.

İstismarcı prozelitizm yeni üyelerin kazanılması amacıyla muhtaç ve düşkün durumdaki kişiler üzerinde onlara menfaat sağlama, ihtiyaçları ve sıkıntıları sebebiyle baskı uygulama⁵⁴ şekillerinde olabilir. Ayrıca bu kapsamdaki prozelitizm; şiddet kullanma ve beyin yıkama faaliyetlerini de içerebilmektedir⁵⁵. Ancak prozelitizmin istismarcı prozelitizm olduğunun tespitinde temel kistas baskı unsurudur. Baskı, farklı şekillerde gerçekleştirilebilir. Prozelitizmi gerçekleştiren ve muhatap arasındaki ilişkinin niteliğine ve prozelitizmi gerçekleştiren ile prozelitizme muhatap olan kişinin özelliklerine göre prozelitizm istismarcı hale gelebilir⁵⁶. İstismarcı prozelitizm söz konusu olduğunda muhatabın düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne saygı duyulduğu söylenemez. Bu nedenle AİHS m.9/1 doğrultusunda kişinin din ve inanç özgürlüğünün içsel alanı korunmaktadır. *İbragim İbragimov and Others v. Rusya* kararında AİHM; prozelitizmin istismarcı niteliğinin ortaya konulması gerektiğinin

bu durum sadece din ve inanç özgürlüğünü değil aynı zamanda örgütlenme özgürlüğünü de etkileyebilir. AİHM prozelitizmi ve herhangi bir dini topluluk ya da kilise üyelerinin öğretiler yoluyla diğer insanları ikna etmeye çalışma özgürlüğünü korumaktadır. Vicdan ve din özgürlüğü mahrem bir nitelik taşır ve bu nedenle diğer insan haklarına kıyasla daha az olası sınırlamalara tabidir: bu özgürlüğün sadece tezahürleri sınırlandırılabilir, öğretilerin kendisi değil." *İbragim İbragimov and Others v. Russia*, App no 1413/08, 28621/11, (ECtHR 04 February 2019).

Kararın devamında AİHM; başvuranların İslami manevi kavramların üstünlüğünü teyit eden kitaplardaki pasajların, İslam dini propagandası anlamına gelmediği iddiasına karşılık İslam da dahil olmak üzere Hıristiyanlık, Musevilik gibi tüm semavi dinlerin, kendi dini öğretilerinin ve inançlarının üstünlüğünü dini metinlerinde ilan ettiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda prozelitizmin din ve inançların açığa vurulmasının ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edilmiştir. Mahkeme'ye göre Hükümet, Said Nursi'nin kitaplarının öngörülemez olumsuz sonuçları olan ciddi dini çatışmaları kışkırttığını ve kamu düzenine yönelik başka bir tehdide neden olduğunu ispatlayamamıştır Böyle bir risk olduğuna dair ifadeler tamamen varsayımsaldır ve herhangi bir olguya dayanmamaktadır.

51 Lorenzo Zucca, 'Law v. Religion' in Camil Ungureanu, Lorenzo Zucca (eds), *Law, State and Religion in the New Europe: Debates and Dilemmas*, (1st Cambridge University Press 2012), 143.

52 Saadet Yüksel, *Anayasa Yargısında İbadet Özgürlüğü* (1.bası Alfa Hukuk Yayınları, 2015), 50.

53 Kempen (n 13) 59.

54 Kevin Boyle, Juliet Sheen 'Greece' in Kevin Boyle, Juliet Sheen (eds), *Freedom of Religion and Belief, A Word Report* (1st Routledge London and New York, 1997) 336.

55 Kokkinakis v Greece, App no 14307/88 (ECtHR, 25 May 1993); Özenç (n 10) 64.

56 Stahnke (n 3) 330.

üzerinde durmuştur. Yazarın temel amacının okuyucularına kendi din ve inancını benimsetmek olması kitabın yasaklanmasını haklı kılmayacaktır⁵⁷. Zira böyle bir durumda sınırlandırmayı haklı kılan eylemin istismarcı niteliği ortaya koyulamamış olmaktadır.

1. Prozelitizmin Öznesi

Prozelitizm; gerçekleştiren kişinin özelliklerine göre – özellikle statüsü ve hiyerarşik konumu – istismarcı olarak nitelendirilebilir. Özellikle devlet otoritesini kullanan kişinin prozelitizm faaliyeti, devletin cebir gücünü arkasına alması ve prozelitizmin muhatabı ya da muhatapları üzerinde bu gücün etkilerini gösterme riskinin söz konusu olması dolayısıyla prozelitizmi bir hak olmaktan çıkarıp istismarcı prozelitizm boyutuna dönüştürecektir. *Larissa and Others v. Greece kararı* AİHM'in bu gerekçelerle faaliyeti istismarcı prozelitizm olarak nitelediği durumlara bir örnektir. Hava kuvvetlerinde subay olan ve Pentekostal Kilisesi mensubu Dimitrios Larissis, Savvas Mandalarides ve Ioannis Sarandis 1992 yılında kesinleşen kararlarda Yunanistan mahkemeleri tarafından aralarında kendi astları olan üç havacının da bulunduğu bir dizi insanı kendi dinlerine çevirmeye teşebbüsten mahkûm edilmiştir. Kararda Mahkeme sivilere ve askeri otorite içindeki kişilere karşı gerçekleştirilen prozelitizmi ayrı değerlendirmiştir. Askeri yaşamın özellikleri ve bu hiyerarşik ilişkinin askeri kuvvetlerin üyelerinin üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. İçinde bulunulan hiyerarşik düzen astın, üstün yaklaşımını reddetmesini zorlaştırır⁵⁸. Böyle durumlarda devletler, askeri personel içindeki astların hak ve özgürlüklerini korumak için özel önlemler almakta haklıdır⁵⁹. Bu kararda istismarcı prozelitizm nitelendirmesi yaparken Mahkeme, sadece prozelitizmi gerçekleştiren kişilerin askeri hiyerarşik düzende üst olmasını dikkate almamıştır. Kararda prozelitizme muhatap olanların askeri hiyerarşik düzende ast konumunda olmaları da etkili olmuştur zira bu kişilerin üstlerine karşı gelmesi çok daha zordur⁶⁰.

İstismarcı prozelitizm prozelitizmin sadece devlet otoritesine sahip kişilerce gerçekleştirilmesi durumunda ortaya çıkmaz. Doktor-hasta, işveren-işçi, öğrenci-öğretmen gibi etkileme ve etkinlenme gücünün olduğu ilişkilerde prozelitizm istismarcı nitelik kazanabilmektedir. BM'nin 22 numaralı

57 İbragim İbragimov and Others v. Russia, App no 1413/08, 28621/11, (ECtHR 04 February 2019).

58 Larissis and Others v. Greece, App no 140/1996/759/958-960 (ECtHR 25 February 1998).

59 Larissis and Others v. Greece, App no 140/1996/759/958-960 (ECtHR 25 February 1998); Mahkeme değerlendirmesinde ikinci ve üçüncü başvuru tarafından sivilere karşı yapılan prozelitizmin istismarcı olmadığını, yalnızca istismarcı prozelitizmin cezalandırılabilir olduğunu vurgulayarak m. 9 kapsamında ihlal kararı vermiştir. Larissis and Others v. Greece App no 140/1996/759/958-960 (ECtHR 25 February 1998); Yargıç De Meyer karara ilişkin karşı oy yazısında davalı devlet Yunanistan'ın ceza kanunlarında yer alan hükmün Sözleşme'nin prensiplerine aykırı olduğunu çünkü yasal düzenlemenin temel özgürlük olan din ve inancını açığa vurma özgürlüğüne direkt bir tecavüz olduğunu belirtmiştir. Larissis and Others App no 140/1996/759/958-960 (ECtHR 25 February 1998) Judgment, Concurring Opinion of Judge De Meyer; Karara karşı oyunda Yargıç Valticos; prozelitizmin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüyle bağdaşmadığını belirterek asker kişiler tarafından gerçekleştirilen prozelitizmin siviller üzerinde de etkili olacağı kanaatindedir. Yargıca göre bu durum, kasıtlı hareketlerle gerçekleştirilen prozelitizm olduğundan Sözleşme'de garanti edilen inanç ve din özgürlüğüne saygıyla çatışma halindedir. Dolayısıyla sivilere yönelik gerçekleştirilen prozelitizm bakımından da ihlal söz konusu değildir. Larissis and Others App no 140/1996/759/958-960 (ECtHR 25 February 1998) Partly Dissenting Opinion of Judge Valticos, Joined by Judge Morenilla.

60 Kararda başvuru sahiplerinin sivilere yönelik prozelitizm faaliyetinden cezalandırılmasından dolayı ihlal kararı verilmesi, astlara yönelik faaliyetin istismarcı olarak nitelendirilmesinde astların niteliğinin de etkili olduğunu göstermektedir.

genel yorumu irdelendiğinde baskı yaratmaya yönelik veya bu nitelikte bir etki meydana getirebilecek şekilde eğitim ve sağlık hakkının kullanılması, iş sahibi olunması veya 25. madde ve MSHS'nin diğer hükümleri ile güvence altına alınan hakların kullanılmasını kısıtlayan politikalar ve uygulamaların kabul edilmesinin benzer şekilde 18. maddenin 2. fıkrasına aykırılık teşkil ettiği görülecektir⁶¹.

2. Prozelitizmin Muhatabı ve Mekânı

Prozelitizmin muhatabı kişinin niteliği yine söz konusu faaliyetin istismarcı prozelitizm olarak değerlendirilmesinde etkilidir. Prozelitizme muhatap olan bireylerin kendine özgü nitelikleri ve bundan faydalanılarak prozelitizmin gerçekleştirilmesi halinde, muhatap bireylerin kendine özgü nitelikleri faaliyetin istismarcı olarak nitelendirilmesine olanak tanıyabilir. Çocuklara, eğitimsiz ya da saf ve zayıf olarak nitelendirilebilecek olan kişilere yönelik olan prozelitizm faaliyeti istismarcı prozelitizm olarak nitelendirilecektir. Çünkü bu kişileri etkilemek ve kandırmak yetişkin ve ergin kişilere nazaran çok daha kolaydır. Ayrıca muhatap kişinin mahkum, hasta, işçi gibi kısmen savunmasız durumda olması da faaliyeti istismarcı hale getirebilir⁶². Muhatapların bu nitelikleri, korunma mekanizmasının gündeme gelmesini kolaylaştırmaktadır⁶³.

Prozelitizmin gerçekleştirildiği yer de prozelitizmin istismarcı olarak nitelendirilmesinde etkilidir. Buna göre prozelitizmin dini nitelik taşıyan ortamlarda, örneğin dini eğitim veren kurumlarda ya da ibadet yerlerinde ya da sokak, meydan gibi kamuya açık yerlerde gerçekleştirilmesi makul kabul edilmektedir. Bununla birlikte kamu kurumu niteliğindeki adliye, hastane, dini eğitim vermeyen eğitim kurumları gibi yerlerde prozelitizmin gerçekleştirilmesi halinde prozelitizm istismarcı olarak belirlenebilir⁶⁴.

Dahlab v. Switzerland kararında başvuru öğretmeni Bayan Dahlab okul öncesi eğitimi veren bir devlet okulunda 4-8 yaşları arasındaki öğrencileri eğiten bir öğretmendir. Görevi esnasında başörtüsü takmasının yasaklanmasının m. 9 kapsamında korunan din ve inancını açığa vurma özgürlüğünü ihlal ettiğini belirterek Mahkeme'ye başvurmuştur. Devlet müdahalenin kanuni temelini olduğunu, Federal Anayasa'nın 27.maddesinin 3.fıkrasında okullarda mezhepsel tarafsızlık ilkesine riayet edilmesinin zorunlu olarak düzenlendiğini belirtmiştir⁶⁵. Ayrıca demokratik çoğulculuğun korunması için devletin tarafsızlığı önemlidir. Mahkeme'ye göre başvuru öğretmenin başörtüsü ile ders

61 UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No:22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion), Uyar (n 20) 57.

62 Stahnke (n 3) 335.

63 Özenç (n 10) 63; Yunanistan'da yürürlükte olan 1672/1939 sayılı Kanun'un 2.maddesinde muhatap kişinin bu niteliklerinden dolayı istismarcı prozelitizme dönüşen faaliyetin cezalandırılması söz konusudur. "...kişinin tecrübesizliğinden, güveninden, ihtiyacından, bilgisizliğinden ya da saflığından yararlanarak farklı dine mensup bir kişinin dini inançlarını, bu inançların altını oymak maksadıyla taciz eden her türlü doğrudan ya da dolaylı girişim..." Kokkinakis v. Greece, , App no 14307/88 (ECtHR,25 May 1993).

64 Stahnke (n 3) 328-336.

65 Devlet aynı zamanda Kamu Eğitimi Yasası'nda devlet eğitimi sisteminde küçüklerin ve onların ebeveynlerinin din ve inançlarına saygı prensibinin düzenlendiğini belirtmiştir. Dahlab v. Switzerland App no 42393/98 (ECtHR 15 February 2001).

yapması 4-8 yaş arasındaki çocuklar üzerinde prozelitize bir etki yapabilir⁶⁶. *Kjeldsen, Busk Madsen and Petersen v. Denmark* kararında Mahkeme, devlet okullarında öğrencilere cinsel eğitim verilmesi konusunda öğretmenlerin, okulun veya yetkili makamların ebeveynlerin dinsel tutumlarına ve felsefi kanaatlerine azami ölçüde dikkat etmeleri gerektiğini aksi takdirde yanlış yarguların ve prozelitizmin gündeme gelebileceği belirtilmiştir⁶⁷. *Çiftçi v. Turkey* kararında da Mahkeme, Kur'an kursuna katılmak için ilkokul diplomasının zorunlu tutulması üzerine yapılan itirazda, aynı gerekçeyle başvuruyu dayanaktan yoksun olarak değerlendirmiştir. Burada çocukların ileride kendi din ve inançlarına özgürce karar verme haklarının korunması ve çocukların beyninin yıkanması olasılığının ortadan kaldırılması amaçlanmıştır⁶⁸.

Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia kararında da Mahkeme, başvuran grubun bir üyesinin kapı kapı gezerek grubun öğretilerini anlattığını, bunun da kişinin özel hayatına saygı hakkını ihlal ettiği iddiasına ilişkin olarak başvurucunun prozelitizminin istismarcı prozelitizm olarak nitelendirilebilmesi için gerekli ve yeterli delilin olmadığını ve Rusya hukukunda prozelitizmin suç sayılmadığını belirtmiştir⁶⁹. *Nasirov and Others v. Azerbaijan* kararında, Yehova şahidi yedi başvurucu yasal düzenlemelerde belirtilen ve Komite'nin onayıyla ithal edilen "What does the Holly book really teach?" (Kutsal kitap gerçekten ne öğretir?) başlıklı kitabı kapı kapı gezerek dağıttıkları ve insanları rahatsız ettikleri gerekçeleriyle idari olarak tutuklanmış, para cezasıyla cezalandırılmış ve dağıttıkları kitaplar toplatılmıştır. Mahkeme; değerlendirmesi sonucunda prozelitizmin Azerbaycan mevzuatında yasaklanmadığını ve bunun ulusal mahkemelerde değerlendirilmediğini, yasaklanmış içeriklerin dağıtılmasını engelleyen hükmün bu denli geniş yorumlanamayacağını ve başvurucuların faaliyetinin istismarcı prozelitizm olduğuna dair herhangi bir delil olmadığını belirtmiştir. Tüm bu gerekçelerle başvurucuların AİHS m.9 kapsamındaki hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir⁷⁰. Mahkeme'nin açıkça delillendirilen şiddet ve baskı uygulaması olmadığı sürece kapı kapı gezilerek bir din veya inancın öğretilerinin anlatılmasını, istismarcı prozelitizm olarak nitelendirmedeği açıktır. Venedik Komisyonu raporunda da kapı kapı gezilerek (*door to door*) gerçekleştirilen prozelitizm korunmaktadır⁷¹.

3. Prozelitizmin İçeriği

İstismarcı prozelitizmi niteleyen temel ayrımlardan biri prozelitizmin içeriğidir. Belirtildiği gibi prozelitizm din veya inancın açığa vurulması kapsamında korunmaktadır. Ancak prozelitizmin baskı

66 Dahlab v Switzerland App no 42393/98 (ECtHR 15 February 2001).

67 Kjeldsen, Busk Madsen and Petersen v. Denmark App no 5095/71, 5920/72, 5926/72 App no 42393/98 (ECtHR 7 December 1976); Aynı yönde bir diğer karar: Folgero and Others v. Norway App no 15472/02 App no 42393/98 (ECtHR 29 June 2007) Ancak bu kararda ihtilaf, Hristiyan olmayan bir ailenin çocuğuna okulda Hristiyanlık dini üzerine zorunlu eğitim verilmesinin sistematik telkin olarak değerlendirilmesine ilişkindir. Söz konusu karara sistematik telkinden kısaca bahsedilen istismarcı prozelitizmin içeriği başlığı altında yer verilmiştir.

68 Çiftçi v. Turkey, App no 71860/01 (ECtHR 14 June 2004).

69 Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia, App no 302/02 App no 42393/98 (ECtHR 22 November 2010).

70 Nasirov and Others v. Azerbaijan, App no 58717/10 98 (ECtHR 20 June 2020).

71 Venice Commission, Compilation of the Venice Commission Opinions and Reports Concerning Freedom of Religion and Belief (n 23) 27.

ve zorlama içermesi durumunda prozelitizm, istismarcı prozelitizm haline gelir ve din ve inancın açığa vurulması kapsamında korunmaz. Venedik Komisyonu bir raporunda zorlayıcı olmayacak şekilde yürütülen ders ve kilise seromonilerine benzer faaliyetlerin prozelitizm kapsamında değerlendirildiğini belirtmiştir⁷². Buna göre söz konusu ders ve kilise seremonilerinin zorlayıcı olması ve baskı içermesi durumunda istismarcı prozelitizm haline gelecektir. BM'nin 22 nolu Genel Yorumu'nda da bu husus değerlendirilmiştir. Öncelikle bir din veya inanca sahip olma veya benimseme özgürlüğü kişinin mevcut din veya inancını başka din veya inançla değiştirme veya ateist görüşleri benimseme hakkı da dahil olmak üzere bir din veya inancı seçme özgürlüğünü zorunlu olarak içermektedir. MSHS m.18/2 inananları dini inançlarına ve cemaatlerine bağlı kalmaya ve dinlerinden veya inançlarından dönmeye yönelik eylemler ile bir dine veya inanca sahip olma ve bir dini veya inancı benimseme hakkını zedeleyen tüm zorlamaları yasaklamıştır. Yasaklamanın kapsamına dini olmayan inanç, felsefi görüş ve düşünceler de dahildir⁷³. Bu doğrultuda prozelitizm, birtakım zorlama ve baskılar içeriyorsa prozelitizmin istismarcı olduğu belirlenmelidir. *Nasirov and Others v. Azerbaijan* kararında bu husus değerlendirilmiştir. AİHM başvuruçuların faaliyetinin istismarcı prozelitizm olduğuna dair herhangi bir delil olmadığından başvuruçuların AİHS m.9 kapsamındaki hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir. Mahkeme açıkça delillendirilen şiddet ve baskı uygulaması olmadığı sürece kapı kapı gezilerek bir din veya inancın öğretilerinin anlatılmasının istismarcı prozelitizm olarak nitelendirilmeyeceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda prozelitizmin istismarcı nitelik kazanmasındaki temel kıstasın şiddet, baskı ve zorlama içermesi olduğu belirlenmelidir.

Prozelitizm niteliğindeki ifadeler bir dini doktrinin, kutsal kitapların ya da bir dini geleneğin kurucusunun olumsuz tasvirlerini içeriyorsa bu durumda da faaliyet istismarcı olarak nitelenebilecektir⁷⁴. Bu nitelikte söylemler dini duyguların zarar görmesine neden olabileceğinden din veya inanca dayalı nefret söylemiyle ve nefret suçlarının koruma alanıyla çakışma gündeme gelecektir⁷⁵. AİHM kararlarına konu olmuş bir kavram olan nefret söylemi “var olan veya var olduğu kabul edilen belirli özellikleri sebebiyle veyahut bu özelliklere sahip kişilerle olan ilişkileri sebebiyle bir kişi veya gruba karşı nefrete, şiddete, düşmanlığa tahrik veyahut teşvik eden ya da bu nefreti, şiddeti veya düşmanlığı haklı gösteren ve bu şekilde toplumda hoşgörüsüzlüğü yayan her türlü ifade biçimi” olarak tanımlanabilir. AİHM nefret söyleminin genel geçer bir tanımını yapmaktan kaçınmaktadır. Her ne kadar Mahkeme, kavramı tanımlamaktan kaçınsa ve doktrinde farklı tanımlamalar yer alsın da tanımlamaların üç ana unsuru kapsadığı ifade edilmektedir. Bu özellikler öncelikle karakteristik grupların sayımının yapılması, daha sonra bu karakteristik gruplarda bulunan veya bulunması gerekli kabul edilen ve toplum nezdinde olumsuz kabul edilen birtakım özelliklerin var olması ve son olarak bu karakteristik grup üyelerinin ya da üye olduğu kabul edilen kişilerin

72 Venice Commission, Joint Opinion, On The Draft Law on Freedoms of Conscience and Religion and on the Laws Making Amendments and Supplements to the Criminal Code, the Administrative Offences Code and the Law on the Relations between the Republic of Armenia and The Holy Armenian Apostolic Church of The Republic of Armenia, Venice, 14-15 October 2011, <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2011\)086-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2011)086-e)> accessed 12 July 2024.

73 UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No:22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion).

74 Stahnke (n 3) 291.

75 İbid 290.

olumsuz olarak kabul edilen bu özelliklere sahip olmaları nedeniyle birtakım olumsuz eylemlerin hedefinde olmasıdır.⁷⁶ Kavrama ilk kez *Sürek v Türkiye* kararında değinilmiştir⁷⁷. Prozelitizm; bir din, inanç, kanaat ve felsefenin açığa vurulması şekli olarak prozelitizmi gerçekleştiren kişinin kendi doğrularını ifade etmesi ve aktarması niteliği taşımaktadır. Muhatabın din, inanç veya kanaatlerinin yerilmesi veya aşağılanması niteliğini taşımaz. Prozelitizm bir din, inanç veya kanaatlerinin yerilmesi veya aşağılanması niteliğini taşıdığı anda istismarcı hale gelecektir. Bu doğrultuda nefret söylemi de içerebilecektir. Ancak her durumda istismarcı prozelitizmin nefret söylemi şeklinde gerçekleşeceği söylenemez. Prozelitizm istismarcı olduğu halde de belirli kişi veya daha küçük kişi gruplarına yöneliktir. Nefret söylemiyse söylemde ifade edilen gruba giren ya da girmesi muhtemel olan tüm kişileri kapsamaktadır.

İstismarcı prozelitizm sistematik telkinle de yakın ilişki halindedir. AİHM'in bazı kararlarında her iki kavrama da aynı anda değinilmiştir. Bu açıdan sistematik telkin ve istismarcı prozelitizm aralarındaki ilişkiye değinmek gereklidir. Sistematik telkin; devletin bir politikası gereği bireylerin düşünce yapısını ve anlayışlarını değiştirmeyi amaçlayan faaliyetlerin bütünüdür⁷⁸. Bu amacı nedeniyle uluslararası insan hakları hukuku sisteminde korunmaz. Sistematik telkinle ilgili AİHM içtihadı *Kjeldsen, Busk Madsen and Petersen v Denmark* kararında ortaya konmuştur. Kararın konusu Danimarka'da uygulanan zorunlu cinsel eğitime ilişkindir. Burada AİHM, verilecek cinsel eğitimin eğitim alanındaki çoğulculuğu koruması gerektiğini belirtmiştir. Bunun sağlanması için "devlet; eğitim – öğretim faaliyetini yerine getirirken müfredatında yer alan bilgilerin nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir biçimde aktarılmasına özen göstermelidir. Devlet, ailenin dinsel ve felsefi inançlarına saygı gösterilmemesi anlamına gelecek sistematik telkin amacı güdemez." denilmiştir⁷⁹. Özellikle eğitim sisteminde ortaya çıkan bu soruna ilişkin AİHM asgari bir standart ortaya koymuştur. Küçük yaşta verilecek eğitimin sistematik telkinden uzak, nesnel, eleştirel ve çoğulcu nitelikte olması AİHS'in benimsediği kişinin kendi iradesi doğrultusunda seçim hakkına sahip olması anlayışını desteklemektedir.⁸⁰ *Kjeldsen, Busk Madsen and Petersen v Denmark* kararında Mahkeme, devlet okullarında öğrencilere cinsel eğitim verilmesi konusunda öğretmenlerin, okulun veya yetkili makamların ebeveynlerin dinsel tutumlarına ve felsefi kanaatlerine azami ölçüde dikkat etmeleri gerektiğini aksi takdirde yanlış yargıların ve prozelitizmin gündeme gelebileceği belirtmiştir.⁸¹ Okullarda verilen eğitim; eleştirel, çoğulcu ve nesnel olmadığı anda öğrenciler; söz konusu eğitimin içeriğine uygun olarak düşünce yapılarını ve kanaatlerini şekillendirmektedir. Bu şekilde bir amaç

76 Ece Toptaş, 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Nefret Söylemi İkilemi: İfade Özgürlüğü ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı' (2022) (12)2 Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 973,975., Ece Toptaş, *İfade Özgürlüğü Bağlamında Halkı Kin ve Düşmanlığa Tahrik ve Halkın Bir Kesiminin Alenen Aşağılanması Suçları*, (1.baskı, Beta Yayınları, 2022).

77 *Sürek v. Türkiye* (App no 26682/95) (ECtHR, 8 July 1999).

78 Zülfiye Yılmaz, 'Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) 2023/345, 2023/346 VE 2023/347 Sayılı Kararlarına Dair Tespitler', *Karar Analizi Dizisi*, (2023) < https://ihm.bilkent.edu.tr/wp-content/uploads/2023/08/karar-analizi-1-1_GulsenKarari-1.pdf> Erişim Tarihi 12 Kasım 2024,

79 *Kjeldsen, Busk Madsen and Petersen v Denmark*, (App no 5095/71, 5920/72, 5926/72) (ECtHR, 7 December 1976).

80 Berke Özenç, 'AİHM ve Danıştay Kararının Ardından Zorunlu Din Dersleri Sorunu', (2008) 66(2) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 191 193.

81 *Kjeldsen, Busk Madsen and Petersen v Denmark*, (App no 5095/71, 5920/72, 5926/72) (ECtHR, 7 December 1976).

güdülenek verilen eğitim sistematik telkin içermektedir. Sistematik telkin yasağı olarak adlandırılan söz konusu standart; din ve inanç özgürlüğünün korunmasında temel bir öneme sahiptir. Bir din veya inanca sahip olma veya değiştirme özgürlüğü bireyin sistematik telkinden ve istismarcı prozelitizmden korunmasının temel gerekçesidir.⁸² Bu yönden de benzeyen her iki kavramın temel farkı sistematik telkinin verilen eğitim ve öğretimin içeriğine ilişkin olmasıdır. İstismarcı prozelitizm ise farklı durum ve şekillerde ortaya çıkabilir.

B. PROZELİTİZM ÖZGÜRLÜĞÜ VE MUHATABIN BİR DİN VEYA İNANCA SAHİP OLMA HAKKININ UZLAŞTIRILMASI

Uluslararası insan hakları hukukunda prozelitizm, dini yayma amacıyla yapılan faaliyetleri yürütebilme özgürlüğünü ve muhatabın gerekli olduğu noktalarda bu faaliyetlerden korunmasını ifade eder⁸³. Prozelitizmi gerçekleştiren kişinin din ve inancını açığavurma özgürlüğü ile muhatabın düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün içsel/dokunulmaz alanı arasında bir hak çatışması söz konusudur. Din ve inancı değiştirme ve bilgi alma özgürlükleri prozelitizmi bir özgürlük olarak desteklemekle birlikte diğerlerinin bir din ve inanca sahip olma ve bunu sürdürme özgürlükleri prozelitizmin sınırlandırılmasını gerektirir⁸⁴. Bir dini veya inancı prozelitizm olarak açığa vurma ile herkesin bir din veya inanca sahip olma ya da olmama hakkı arasında bir denge kurulması gereklidir⁸⁵. *Larissis and Others v. Greece* ve *Kokkinakis v. Greece* kararlarında Mahkeme, muhatapların düşünce, vicdan ve din özgürlüklerini koruma maksadıyla istismarcı prozelitizmin sınırlandırılmasının *başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması meşru amacını* taşıdığı kanaatinde olduğunu belirtmiştir⁸⁶. AİHM, önüne gelen davalarda iki hakkı menfaatler oranında dengelemekte ve uzlaştırmaktadır. AİHM içtihatlarında istismarcı prozelitizm, prozelitizmden korunmanın sınırınıdır.

AİHM'in konuyla alakalı genel içtihadını oluşturduğu *Kokkinakis v. Greece* davasındaki kararının en önemli noktası istismarcı prozelitizmin cezalandırılabilir/sınırlandırılabilir olduğunun kabulüdür⁸⁷. Yehova şahidi olan başvuru Kokkinakis 1363/1938 sayılı Yunan Ceza Yasası m.4 uyarınca prozelitizm faaliyetinden dolayı suçlanmış ve hakkında hapis cezasına hükmedilmiştir. Davalı Devlet, faaliyetin istismarcı prozelitizm olduğunu iddia etmekle birlikte devletin iddialarını kanıtlayacak yeterli gerekçe sunamamasıyla istismarcı prozelitizm iddiası gerekçesiz kalmıştır⁸⁸. Bununla birlikte

82 Özenç (n 80) 193.

83 Öktem (n 5) 416.

84 Stahnke (n 3) 288.

85 Boyle, Sheen (n 50) 9.

86 *Larissis and Others v. Greece*, App no 140/1996/759/958-960 (ECtHR 25 February 1998); *Kokkinakis v. Greece*, App no 14307/88 (ECtHR 25 May 1993).

87 Özenç (n 10) 64.

88 Yargıç De Meyer karara ilişkin karşı oy yazısında başvuru Bay Kokkinakis' in faaliyeti dinini açığa vurma ile kendi içinde meşru bir yolu olduğunu, başvuru kişinin faaliyetinde herhangi bir uygunsuzluk söz konusu olmadığını dolayısıyla bu bakımdan cezalandırılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. *Kokkinakis v. Greece*, App no 14307/88 (ECtHR 25 May 1993) *Kokkinakis v. Greece Judgment Concurring Opinion of Judge De Meyer* ; Yargıç Valticos tam aksi kanaatte olduğu karşı oy yazısında din ve inancın açığa vurulmasının bu denli genişletilmesine karşı olduğunu, prozelitizmin provakatif bir içeriğe sahip olması nedeniyle din ve inancın açığa vurulması olarak kabul edilemeyeceğini, Yunan Ceza Kanunu'nda yasal bir boşluk olmadığını tam tersine prozelitizmin cezalandırılması gereken içeriğinin maddede

prozelitizmin istismarcı olması durumunda meşru amaç doğrultusunda din ve inancı açığa vurma özgürlüğünün sınırlandırılması AİHS m. 9'a aykırı olmayacaktır.

C. BİREYİN İSTİSMARCI PROZELİTİZMDEN DEVLET TARAFINDAN KORUNMASI

1. Bireyin İstismarcı Prozelitizmden Devlet Tarafından Korunmasının Gerekliği

Bireylerin iradi olarak bir dine ve inanca dahil olmak istemesi uluslararası insan hakları hukukunun norm alanındadır. Bireyin iradesini ortaya koyabilecek yetide ve statüde veya oluşturabilecek yaşta olmadığı ve iradesinin maddi veya manevi vaatlerle etkilendiği durumlarda bireyin düşünce, inanç ve din özgürlüğünün içsel yönünün korunması evleviyetle gereklidir. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün *negatif* yönünü kapsayan bir inanca, dine ve dini bir kuruma dahil olmak istememeye saygı duymak hem devletin hem de bireylerin yükümlülüğüdür⁸⁹. Devlet bir kişiyi din, inanç ve kanaatine aykırı olarak dini bir hareketi yapmaya, inancı benimsemeye ve bir kuruma bağlanmaya zorlamayamaz.

Uluslararası insan hakları hukukunda devletler, çatışan hakları uzlaştırmak ve gerekli korumayı sağlamakla yükümlüdür⁹⁰. Devletlerin tutumu toplumsal koşullarının yansıması olarak değişiklik gösterebilir. Devletlerin bir dini resmi şekilde benimsemesi ve dini örgütlerin devlet otoritesinden yararlanma gücüne sahip olması bireylerin din ve inançlarını şekillendirmekte etkili olmaktadır⁹¹. Prozelitizm, bireyin din ve inancını açığa vurma yöntemlerinden biri olarak sözleşme kapsamında korunmakla birlikte bazı devletlerde devlet dinini veya devlette hakim inancı korumak için kanunla yasaklanabilmektedir⁹². Sonuç olarak burada, prozelitizm muhataplarının din veya inancı sürdürmeleri maksimum düzeyde korunmaktadır.

Devletlerin kabul ettiği prozelitizmi kısıtlama ya da cezalandırma amaçlı düzenlemelerin; her durumda korunduğunu söylenemez. Kanunlaştırmanın AİHM içtihatlarında belirlenen standartlara uygun olması gereklidir. Öncelikle esas belirtilmesi gereken nokta, bir din veya inancın ya da bu din ve inancın yerine getirilmesi için kullanılan yöntemlerin meşru olup olmadığı noktasında devletlerin takdir yetkisinin olmadığıdır. *Manoussakis v. Greece* kararına Mahkeme bu hususa değinmiş, devlet tarafından kullanılan yöntemlerin hakim inanç dışındaki din ve inançları kısıtlayacak şekilde uygulanamayacağını belirtmiştir⁹³.

AİHM'in yaklaşımına göre prozelitizmin istismar edilmesi halinde istismarcı prozelitizm ortaya çıkar. Bu noktada muhatap kişinin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü nedeniyle hakkaniyet

açıkça belirlendiğini savunmuştur. Bu nedenle davada md 9'un ihlali söz konusu değildir. *Kokkinakis v. Greece*, App no 14307/88 (ECtHR 25 May 1993 *Kokkinakis v. Greece Judgment Dissenting Opinion of Judge Valticos*).

89 Yüksel (n 48) 54.

90 Stahnke (n 3) 253.

91 Özenç (n 10) 47.

92 Kempen (n 13) 57.

93 *Manoussakis and Others vd. Greece*, App no 18748/91, (ECtHR 26 October 1996).

gereği istismarcı prozelitizmin sınırlandırılması gereklidir. Çünkü istismarcı prozelitizm; devletin muhatap bireyi koruma yükümlülüğünü gündeme getirmektedir. Herhangi bir din veya inancı benimsemeyenler de bu korumadan faydalanmaktadır⁹⁴. Bu yaklaşımla AİHS m.9'da korunan iki özgürlük arasında denge mekanizması oluşturulduğu söylenebilir. *Kokkinakis v. Greece* kararında AİHM, prozelitizm muhatabının korunan hak ve özgürlüğü karşısında başvurusunun sınırlanan din ve inancını açığa vurma özgürlüğünü değerlendirmiştir. Yunan Ceza kanununda prozelitizmin suç olarak öngörülmesinin istismarcı prozelitizm bağlamında geçerli kabul edilmesiyle AİHM; istismarcı prozelitizmin, devletlerin iç hukuklarında yasaklanabileceğini kabul etmiştir⁹⁵. Buna göre muhatabın mevcut ve özgür seçimini etkileyecek düzeyde gerçekleşen faaliyetleri yasaklayan istisna hükümler dışında prozelitizm özgürlüğü sağlanmalıdır⁹⁶. Koruma mekanizmasının tüm din ve inançları kapsayacak şekilde tüm din ve inançların istismarcı etkinliğine yönelik olması gereklidir⁹⁷. AİHM *Kokkinakis v. Greece* kararında tanımladığı prozelitizm-istismarcı prozelitizm ayrımını korumuş, istismarcı prozelitizm niteliğindeki faaliyetlerin sınırlandırılıp cezalandırılabilceği yönündeki içtihadını devam ettirmiştir.

Yargıç Martens'in kısmi karşı görüşü istismarcı prozelitizmin nitelendirilmesi ve devletin istismarcı prozelitizimden bireyi koruma yükümlülüğünün sorgulanması bakımından önemlidir. Yargıca göre 9.maddede düzenlenen düşünce, vicdan ve din özgürlüğü sınırsızdır ve devletin bu alana müdahale etmesi söz konusu değildir. Bir kişinin din ve inancını değiştirmesi devleti ilgilendirmesine göre başka birinin diğerinin din ve inancını değiştirmeye yönelik faaliyetleri de devleti ilgilendirmez. Din ve inancın öğretilmesi aşamalı olarak prozelitizme dönüşebilmektedir. Fakat prensip olarak prozelitizme eden (*proselytiser*) ile prozelitizme olan (*proselytised*) arasındaki çatışmaya dahil olmak; insanın onuruna, özgürlüğüne ve kendi kaderini belirleme hakkına saygı duymayı gerektirdiğinden devletin müdahalesi haklı ve mümkün değildir⁹⁸. Devletin prozelitizmi suç haline getirerek prozelitizme müdahale etmesi; devletin bu alanda sürdürmesi gereken katı tarafsızlığını zedelemekle kalmayacak ayrıca devlette baskın bir din söz konusu olduğunda dinler arasında ayrımcılık tehlikesini ortaya çıkacaktır. Prozelitizm istismar edilebilir bir özgürlüktür. Buradaki can alıcı soru; istismarcı prozelitizimden korumanın sağlanması için devlete istismarcı prozelitizmi cezalandıran kanun hükmü düzenleme serbestisi tanıyıp tanınmayacağıdır. Yargıca göre katı şekilde tarafsız olması gereken devlet, eylemin istismarcı olup olmadığına karar veremez. Devletin tarafsız olması gerekliliği, devletin istismarcı prozelitizme maruz kalmama hakkına prozelitizimden daha fazla değer atfetmesini engellemekte ve sonuçta prozelitizme maruz kalmaktan koruyacak bir cezai hüküm konulmasının haksızlığını ortaya koymaktadır⁹⁹. Eğer yasal bir çare gerekiyorsa bu hukuk davası

94 Stahnke (n 3) 262.

95 Zühtü Arslan, *AİHS'de Din Özgürlüğü*, (1.bası, Liberal Düşünce Topluluğu 2005) 40.

96 Hirsch (n 8) 418.

97 Venice Commission, *Compilation of the Venice Commission Opinions and Reports Concerning Freedom of Religion and Belief* (n 23) 27.

98 Kamu düzeni devletin güç kullanmasını meşrulaştırmaz. Son olarak Sözleşme'ye göre devlet için tüm ve inançlar aynı konumdadır ve birbirlerine eşittirler. Belli bir din ve inancın hakim olduğu ve yasal düzenlemelerle korunduğu devletler için de bu durum söz konusudur. *Kokkinakis v. Greece*, App no 14307/88 (ECtHR 25 May 1993) Judgment Partly Dissenting Opinion of Judge Martens.

99 *Kokkinakis v. Greece*, App no 14307/88 (ECtHR 25 May 1993) Judgment Partly Dissenting Opinion of Judge Martens.

olabilir. Bu zorlamanın başka cezai nitelikler taşıması ihtimali ayrıık olmakla birlikte soyut olarak istismarcı prozelitizmin cezai hükümlerde düzenlenmesinin haklı gerekçesi yoktur. Yargıca göre manevi zorlamalarla gerçekleştiren prozelitizmin cezalandırılması, devletin vatandaşlarını özellikle küçükleri koruma saikiyle dahi olsa şüphelidir. Çünkü din değiştirmeye yönelik manevi yöntemlerle beyin yıkamaya yakın olan manevi baskı arasında sınırı kesin olarak çizmek zordur¹⁰⁰. Din ve inancın açığa vurulması özgürlüğünün alanını genişleten bu yorumda temel kaygı, devlete müdahale hakkı tanınan alanın belirsiz olmasının devletin otoriter ve gereksiz sınırlayıcı uygulamalarına imkan tanınmasıdır. Yargıç Martens devletin bireyler için iyiyi ve kötüyü seçebilme hakkının olmadığını dolayısıyla devletin paternalist bir yaklaşım içinde olmaması gerekliliğini vurgulamıştır¹⁰¹.

Yargıç Pettiti'ye göre prozelitizm m.9 kapsamında din ve inancın açığa vurulması olduğuna göre bu özgürlüğü sınırlandıran ve hatta yasaklayan Yunan Ceza Yasası hükmü AİHS md 9'a aykırıdır. Prozelitizme muhatap olanın niteliklerini belirleme hakkının devlete verilmesi otoriter bir devlet uygulamasında tehlikeli olabilecektir. Mahkeme Yunanistan'ın prozelitizmi cezalandıran hükümlerinin öngörülebilirlik şartını sağladığını belirlese de prozelitizmin tanımının açık olmaması cezalandırmada devletin geniş takdir alanı olduğunun delilidir. Bu nedenle AİHM tarafından istismarcı prozelitizmin tanımının yapılması; istismarcı prozelitizmin uygunsuzluğunun, zorlama ve baskı niteliklerinin daha açık tanımlanması gereklidir. Ayrıca karşı oy yazısında Yargıç m.9 doğrultusunda istismarcı prozelitizmden korunmanın sadece geleneksel kilise ya da hakim din lehine değil; din, inanç ve felsefi görüşlerin tümünün yararına olması gerektiğini vurgulamıştır¹⁰².

Kişinin din ve inancının içsel alanını koruyan cezai düzenlemelerde amaç din veya inancın korunması değil, kişinin onur ve şerefine korunmasıdır. Kişinin dini, inancı, kanaatleri ve diğer siyasi ve felsefi görüşleri kişinin onur ve şeref alanını oluşturur. Bu durumda cezai düzenlemenin kapsamının salt din ve inanç olması gerekli ve yeterli değildir. Dolayısıyla söz konusu cezai hükümlerin, kişinin onur ve şeref alanını ihlal eden davranışların bütününe kapsamı gerekir. Yargıç Martens ve Pettiti'nin belirledikleri gibi devletlere istismarcı prozelitizmi tanımlama hakkı verilmesi prozelitizm özgürlüğünün alanını daraltıcı sonuçlar doğurabilir. Bu bağlamda istismarcı prozelitizm yerine kişinin onur ve şeref alanını koruyucu genel düzenlemelerin ceza hukukunda düzenlenmesi ve hukuk yolunun açık olması yeterli görülmektedir. Böyle bir formülasyonda devletin istismarcı prozelitizmi tanımlamasının olası sonuçları bertaraf edilebilir. Dahası resmi din/devlet dininin kabul edildiği ve toplumun büyük çoğunluğunun aynı din ve mezhebi benimsediği devletlerde istismarcı prozelitizmi cezalandıracak hükümlerin hakim din ve inanç lehine işletilmesi olasıdır. Ancak modern toplumda kazanılan çoğulculuğun devamının sağlanması için hakim din ve inancı benimseyenler kadar azınlıkta kalan din, inanç ve felsefi görüşlerin benimsenmesinin korunması hem bireylerin

100 Yargıç Martens'e göre Yunanistan soyut bir eylem olan prozelitizmi suç olarak düzenleyerek AİHS md 9'u ihlal etmiştir. Kokkinakis v. Greece, App no 14307/88 (ECtHR 25 May 1993 Kokkinakis v. Greece Judgment Partly Dissenting Opinion of Judge Martens.

101 Kokkinakis v. Greece, App no 14307/88 (ECtHR 25 May 1993 Kokkinakis v. Greece Judgment Partly Dissenting Opinion of Judge Martens, Arslan (n 84) 42.

102 Kokkinakis v. Greece, App no 14307/88 (ECtHR 25 May 1993) Kokkinakis v. Greece Judgment Partly Concurring Opinion of Judge Petiti.

temel hakları olan din ve inanç özgürlüklerinin gerçekleşmesi hem de kamu düzeni ve barışının tesis edilmesi için gereklidir.

2. Bireylerin İstismarcı Prozelitizmden Devletlerin İç Hukuk Yollarıyla Korunması

Prozelitizm Kıta Avrupası devletlerinin bazılarında yasaklanırken bazılarında bir özgürlük olarak düzenlenmiştir¹⁰³. Prozelitizmin ve dinsel dönüşümlerin özgürlük olarak değerlendirildiği toplumların daha demokratik ve görece dini hoşgörüyü sahip oldukları söylenebilir¹⁰⁴. Ancak prozelitizmin baskı, zorlama ve tehdit içermesi durumunda yani istismarcı prozelitizm halinde bu faaliyetin suç olduğu birçok Kıta Avrupası devletinde kabul edilmiştir. Devletlerin çoğunda bir kişinin dinini değiştirmeye ve terk etmeye zorlanamayacağı *dinini değiştirme özgürlüğü* bağlamında din ve inanç özgürlüğünün kapsamında değerlendirilmektedir¹⁰⁵.

Devletler bireyleri din ve inançlarını değiştirmeye teşvik eden faaliyetlerden korurken temel bir hak olan din değiştirme ve dini açığa vurma özgürlüklerinin alanını daraltmamalıdır¹⁰⁶. Bireylerin din ve inancını koruyan sınırlandırmaların ve yasaklamaların geniş yorumlanması AİHS m.9'un norm alanında bir hak olan prozelitizmin uygulama alanını gereksiz şekilde sınırlandıracaktır¹⁰⁷. Devlet bireyleri istismarcı prozelitizmden korurken bu korumanın, şiddet gibi durumlar hariç olmak üzere mutlaka ceza hukuku yoluyla gerçekleşmesi gerekmez. Korumanın istismarcı prozelitizmin ceza kanunlarında suç olarak düzenlenmesiyle sağlanmasının zorunlu değildir. Bu koruma dine karşı tarafsız, kişiye karşı suçlarla sağlanabilir. İstismarcı prozelitizmin; bir dini doktrinin, kutsal kitabın eleştirisi ya da dini bir geleneğin kurucusunun olumsuz tasvirini içermesi durumunda istismarcı prozelitizm dine karşı küfür ve dini duyguların zedelenmesini yasaklayan hükümler çerçevesinde değerlendirilir¹⁰⁸. Ancak istismarcı prozelitizme karşı korumanın gerekli olup olmadığına karar vermede devletlere ait olan takdir marjının ceza hukuku yoluyla belirlilik kazanması gerektiğini belirten görüşler vardır¹⁰⁹.

103 Bu sınırlandırmanın prozelitizmin direkt düzenlenmesi şeklinde olabileceği gibi diğer sınırlandırıcı hükümlerle de gerçekleştirilebileceği kabul edilir. Stahnke (n 3) 262. Bu kısımda prozelitizmi yasal mevzuatlarında yasaklayan devletlerin hukuki düzenlemelerine işaret etmeye çalışılmıştır. Norveç, İrlanda, Rusya, Türkiye, prozelitizmin özgürlük olarak değerlendirildiği ülkelerdendir. Boyle, Sheen, (n 350,356,374,395) Romanya prozelitizmin özgür olduğu ülkelerden biri olarak kabul edilir zira prozelitizmi düzenleyen bir yasal dayanak bulunmakla birlikte hâkim mezhep ve ulusal kilise olan Ortodoks Kilisesi'nin diğer din ve mezheplerin yayılcı tutumlarına karşı olduğu belirtilmektedir. Olivier Gillet, 'The Religious Situation in Romania', *Observatoire des Religions et de la Laïcité*, <<https://o-re-la.ulb.be/index.php/analyses/item/1357-the-religious-situation-in-romania>>, accessed 15 July 2024; US. Department of State, International Religious Freedom Report 2007, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, <<https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/irf/2007/90195.htm>> accessed 15 July 2024.

104 Farr (n 7) 2.

105 Yüksel (n 48) 55.

106 Venice Commission, Joint Opinion, On The Draft Law on Freedoms of Conscience and Religion and on the Laws Making Amendments and Supplements to the Criminal Code, the Administrative Offences Code and the Law on the Relations between the Republic of Armenia and The Holy Armenian Apostolic Church of The Republic of Armenia (n 69) 3.

107 Stahnke (n 3) 294.

108 Stahnke (n 3) 290.

109 Kempen (n 13) 59-60.

Fransa'da Kilise ve Devletin Ayrılması Hakkında Kanun'un 31.maddesinde bir kişiyi dini topluluk ve kurumların parçası olmaya, bir dini uygulamaya veya uygulamamaktan kaçınmaya, bir dini dernekte yer almaya veya katılmayı bırakmaya ve dinin masraflarına katkıda bulunmaya ya da katkıda bulunmayı bırakmaya zorlamak para cezası veya altı günden iki aya kadar hapis cezasını gerektiren bir suç olarak düzenlenmiştir¹¹⁰. Çek Cumhuriyeti'nde Din Özgürlüğü ile Kiliselerin ve Dini Toplulukların Durumu Hakkında Kanun'un 2.maddesinin 3.fıkrasında hiç kimsenin baskı yoluyla bir kiliseye katılmaya veya ayrılmaya veya kilisedeki bir dini aktiviteye katılmaya veya katılmamaya zorlanamayacağı düzenlenmiştir¹¹¹. İspanya'da Ceza Kanunu'nun 522.maddesinde yine benzer bir düzenleme yer almaktadır¹¹². Estonya'da bu husus anayasada düzenlenmiştir. Estonya Anayasası'nın 41.maddesine göre hiç kimse fikirlerini ve inançlarını değiştirmeye zorlanamaz¹¹³. Bulgaristan'da prozelitizmin dini seçme özgürlüğü kapsamında serbest olduğu belirtilmekle¹¹⁴ birlikte yerelde belediyeler düzeyinde idari para cezaları ya da polis vasıtasıyla uygulanan farklı idari yöntemlerle prozelitizmin engellenmeye çalışıldığı,¹¹⁵ bazı belediye kararlarıyla din yayma faaliyetlerine sınırlamalar getirildiği, kapı kapı dolaşarak ve halka açık yerlerde bildiri dağıtmanın yerel izinler gerektirdiği belirtilmektedir¹¹⁶.

Bazı devletler devlet içinde hakim olan dinin etkisiyle prozelitizmi yasaklanmıştır. Ortodoks kiliselerinin hakim olduğu devletlerde böyle bir eğilim vardır¹¹⁷. Örneğin prozelitizm kapsamında AİHM'in önüne gelen ilk davanın tarafı olan Yunanistan'ın 1975 tarihli Anayasası'nın 13.maddesinde bilinen tüm dinlerin serbest olduğu ve bu dinlerin ibadetlerinin saklı ve hukukun koruması altında olduğu ancak tören ve ibadet uygulamalarının kamu düzenini ve iyi uygulamaları bozmasına izin verilmeyeceği, son cümlesinde ise prozelitizmin yasak olduğu düzenlenmiştir¹¹⁸. Bu yasağa bilinen

110 Church – State Separation in Constitution of 1795 and Law of 1905: Excerpts, <<https://www.concordatwatch.eu/kb-1525.834>> accessed 15 July 2024.

111 2/3: “Nobody must be forced neither (either) to join a church and religious society nor (or) to leave it, to participate or not to participate in religious acts or acts of church and religious society.” Freedom of Religious Expression and The Position of Churches and Religious Societies and on the Changes of Some Legal Acts Legal Act Nr.3/2002 Coll., 27 November 2001, <<https://legirel.cnrs.fr/spip.php?article458&lang=fr;>> accessed 15 July 2024.

112 Ministerio de Justicia, Criminal Code, 2011, Organic Act 10/1995, 23rd November 1995, On The Criminal Code, Official State Gazette number 281 on 24 November 1995, <[https://documents.law.yale.edu/sites/default/files/criminal_code_spain.pdf;](https://documents.law.yale.edu/sites/default/files/criminal_code_spain.pdf)> accessed 15 July 2024.

113 41/2: “No one may be compelled to change his or her opinions or beliefs.” Constitution of Republic of Estonia, 28 June 1992, <[https://www.president.ee/en/republic-of-estonia/the-constitution/;](https://www.president.ee/en/republic-of-estonia/the-constitution/) accessed 15 July 2024.

114 37: “The freedom of conscience, the freedom of thought and the choice of religion and of religious or atheistic views shall be inviolable...” Constitution of The Republic of Bulgaria, 100/18, December 2015, <<https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/bg/bg033en.pdf>> accessed 15 July 2024.; Yüksel (n 48) 56.

115 Peter Petkoff, ‘Religion and Secular State in Bulgaria’ in Javier Martinez – Torron, W. Cole Durham, Jr (eds), *Religion and The Secular State: National Reports*, (1st, The International Center for Law and Religion Studies Brigham Young University 2010) 176.

116 U.S. Department of State, 2019 Report on International Religious Freedom: Bulgaria, <[https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/bulgaria/;](https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/bulgaria/)> accessed 15 July 2024.

117 Johan D. Van Der Vyver, ‘Religious Freedom and Proseytisim, Ethical, Political and Legal Aspects’ (1998) 50(4) *Ecumenical Review*; <<http://0310t0ubs.y.http.eds.b.ebscohost.com.proxy2.marmaraelibrary.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=9&sid=5ba7211c-cab0-4d8c-822f-fcf36c45fc2e%40pdc-v-sessmgr04>> accessed 18 July 2024, 419-422.

118 13/2: “Proseytisim is prohibited.” The Constitution of Greece, 27 May 2008, <<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20aggliko.pdf>> accessed 15 July 2024.

tüm dinler dahildir¹¹⁹. Yunan Anayasası'nda prozelitizmin yasaklanması ve kamu düzeninin ihlal edilmesi halinde ibadet ve tören uygulamalarına izin verilmeyeceğinin düzenlenmesi Yunan Anayasası'na göre prozelitizmin her şekilde kamu düzenini ihlal eden uygulama olduğu kanısının hakim olduğunu göstermektedir.

Yunanistan, Ortodoks Hristiyanlığı inancını devlet dini anlamında anayasal ilke olarak kabul etmektedir¹²⁰. 1363/1938 sayılı Kanun'da prozelitizm suç olarak düzenlenmiştir. Suç düzenlemesi 1672/1939 sayılı Kanun'un 2.maddesiyle değiştirilmiş ve prozelitizmin ne anlama geldiği netleştirilmiştir. Buna göre prozelitizm; bilhassa her türlü kandırma yöntemiyle, kandırmaya yönelik taahhütlerle, manevi destekle veya maddi yardımla ya da hileli yollarla veya kişinin tecrübesizliğinden, güveninden ihtiyacından, bilgisizliğinden ya da saflığından yararlanarak farklı dine mensup bir kişinin dini inançlarını, bu inançların altını oymak amacıyla taciz eden her türlü doğrudan veya dolaylı girişim anlamına gelmektedir. Bu suçun bir okulda veya diğer eğitim kurumlarında ya da bir hayır kurumunda işlenmesi özellikle ağırlaştırıcı sebep teşkil edecektir¹²¹. İlgili kanun Yunanistan'da diktatörlük döneminde çıkarılmakla birlikte halen yürürlüktedir¹²². Ancak AİHM; bu kanunun uygulama alanının istismarcı prozelitizmin cezalandırması ile sınırlandırılması halinde AİHS m.9'un koruma mekanizmasıyla uyumlu olabileceğini belirtmiştir¹²³.

Ermenistan anayasasında prozelitizmi yasaklayan ülkelerden biridir¹²⁴. Yunanistan gibi Ermenistan'da da milli kilisenin varlığı yasal olarak düzenlenmiştir¹²⁵. Venedik Komisyonu Ermenistan'la ilgili raporunda devletin resmi bir kilise anlayışına sahip olmasının ve uluslaşma sürecinde kilisenin etkisinin göz ardı edilemeyeceğini belirtmiştir. Ancak baskın din ve inanç ya da ideoloji lehine prozelitizmin sınırlandırılması objektif bir temele dayanmamaktadır¹²⁶. Çoğunluk dininin bu şekilde kabulü demokratik toplum ve çoğulculuğun gereklerine uyulmasını ve baskın dine mensup olmayan kişilerin din ve inançlarına saygı duyulmasını engellemektedir¹²⁷. Ayrıca baskın dine mensup olmayan kişilerin AİHS m. 9 kapsamındaki düşünce, inanç ve din özgürlüğüne saygı duyulmaması; baskın grup ve diğer azınlık grupları arasında ayrımcılığın ortaya çıkmasıyla sonuçlanmaktadır¹²⁸.

119 Boyle, Sheen (n 50) 335; Kokkinakis v. Greece, App no 14307/88 (ECtHR,25 May 1993).

120 3: "The prevailing religion in Greece is that of the Eastern Orthodox Church of Christ..."; The Constitution of Greece, 27 May 2008, < <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20aggliko.pdf>>, accessed 15 July 2024.

121 Boyle, Sheen (n 50) 334; Arslan (n 19) 103.

122 Boyle, Sheen (n 50) 335.

123 Kokkinakis v. Greece, App no 14307/88 (ECtHR,25 May 1993).

124 3/8: "Proselytism within the Republic of Armenia is forbidden. Any activity mentioned under section 7 within the framework of rights shall not be considered proselytism." The Law of The Republic of Armenia on the Freedom of Conscience and on Religious Organizations, 17 June 1991, <Armenia_law_freedom_conscience_religious_orgs_1991_am2011_en.pdf (legislationline.org)> accessed 15 July 2024.

125 The Law of The Republic of Armenia on the Freedom of Conscience and on Religious Organizations, 17 June 1991, <Armenia_law_freedom_conscience_religious_orgs_1991_am2011_en.pdf (legislationline.org)> accessed 15 July 2024

126 Stahnke (n 3) 319.

127 Venice Commission, Joint Opinion, On The Draft Law on Freedoms of Conscience and Religion and on the Laws Making Amendments and Supplements to the Criminal Code, the Administrative Offences Code and the Law on the Relations between the Republic of Armenia and The Holy Armenian Apostolic Church of The Republic of Armenia, (n 69) 4.

128 Stahnke (n 3) 267.

Ukrayna'da geçici olarak kalan yabancı uyruklu din adamları, din vaizleri, eğitimciler (öğretmenler) ve yabancı kuruluşların diğer temsilcileri ilgili dini örgütün tüzüğünü kaydeden devlet organıyla resmi bir anlaşma üzerine davetiyle geldikleri dini kuruluşlarda dini dogmalar vaaz edebilir, dini ayinler yapabilir ve diğer kanonik faaliyetlerde bulunabilir.¹²⁹

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24.maddesinin 1.fıkrasına göre herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Maddenin 2.fıkrası "Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz." şeklindedir. Maddede ve yasal mevzuatta prozelitizmi sınırlayan açık bir hüküm olmadığından özgürlüğün madde kapsamında korunduğu değerlendirilebilir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası m.14'de hakkın kötüye kullanılması düzenlenmiştir. İlgili maddenin 2. Fıkrasına göre "Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz." Buna göre prozelitizm din ve inanç özgürlüğü kapsamında olsa da istismarcı prozelitizm, muhatapların din ve inanç özgürlüklerini zedeleyici niteliğinden ötürü din ve inanç özgürlüğünün kapsamında değerlendirilemez. Türk Ceza Kanunu (TCK) m. 115'de İnanç, Düşünce ve Kanaat Hürriyetinin Kullanılmasını Engelleme suçu bu doğrultuda düzenlenmiştir¹³⁰. Maddenin ilk fıkrasında cebir veya tehdit kullanarak bir kimseyi dini, siyasi, sosyal ve felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya ve değiştirmeye zorlamak suç olarak kabul edilmiştir. Buna göre kişinin din ve inancını değiştirmeye yönelik bir faaliyet olarak prozelitizm; Türkiye'de serbest olmakla birlikte din ve inancı değiştirmeye yönelik eylemlerin cebir, şiddet ve baskı kullanılarak gerçekleştirilmesinin cezai hükümlerde düzenlenmesi AİHM'in prozelitizme muhatap olan kişinin korunması amacıyla istismarcı prozelitizmi cezalandıran yasal mevzuatın varlığını kabul eden içtihatlarıyla uyumlu görünmektedir¹³¹.

SONUÇ

Demokratik hukuk sistemini ve bu sistem içinde düşünce, inanç ve din özgürlüğünü kabul eden çoğu devlette prozelitizm; din ve inancın açığa vurulması olarak değerlendirilmekte ve korunmaktadır. İstismarcı prozelitizm kapsamına giren davranışlar bağlamında ise demokratik toplumda prozelitizme muhatap olanların düşünce, inanç ve din özgürlüğünün önemi yadsınamayacağından, bireylerin hakları arasında adil bir dengenin kurulması gereklidir. Bu noktada *Kokkinakis v Greece* kararında Yargıç Martens ve Yargıç Petiti'nin karşı oylarının haklılık payı vardır. Gerçekten prozelitizm ve istismarcı prozelitizm arasındaki ayrım uluslararası insan hakları düzenlemeleriyle kesin ve objektif olarak belirlenmediğinde ve bu belirleme; nihayetinde devletlerin düzenleme

129 1993 Amendment to article 24 of Ukrainian Act, from Handbook of the Council for Religious Affairs, quoted in Biddulph, supra note 188, at 339'dan Aktaran: Stahnke (n 3) 317.

130 TCK m. 115/1: " Cebir veya tehdit kullanarak, bir kimseyi dini, siyasi, sosyal, felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya veya değiştirmeye zorlayan ya da bunları açıklamaktan, yaymaktan meneden kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Türk Ceza Kanunu, Kanun Numarası: 5237, Kabul Tarihi: 26.09.2004, RG 12.10.2004/25611.

131 Mehmet Artuk, Ahmet Gökçen ve Caner Yenidünya, *Ceza Hukuku Özel Hükümler*, (11.Baskı, Turhan Kitapevi 2011) 294-303.

alanına bırakıldığında devletlerin toplumsal ve siyasal koşullarına bağlı olarak prozelitizmin alanını daraltacak sonuçlar ortaya çıkabilir. Muhtemel sonuçların engellenmesi amacıyla prozelitizme istismarcı nitelik kazandıran hususların; devletlerin yasal düzenlemelerinde açık, objektif ve din dışı terimlerle tanımlanması gereklidir. Cezai ve medeni hükümlerin zorlamayı, hileli hareketleri ve kişiyi uygunsuz şekilde etkilemeyi engelleyen ve yaptırıma bağlayan düzenlemeleri AİHM içtihatlarında haksız olarak belirlenen eylemlerin engellenmesi için yeterli görülmektedir. Bu gerekçeyle istismarcı prozelitizmin ceza kanunlarında açıkça suç olarak düzenlenip yaptırıma bağlanmasına gerek yoktur. Venedik Komisyonu da prozelitizm faaliyetlerini içeren özel yasaların daha az bilinen din ve inanç gruplarına karşı ayrımcılığa yol açabileceği ve din ve inancı açığa vurmanın meşru yöntemlerinden olan dini ve inancı öğretme ve yayma faaliyetini haksız şekilde azaltabileceği görüşündedir.

KAYNAKÇA

- Arslan Z, *AİHS'de Din Özgürlüğü*, (1.baskı, Liberal Düşünce Topluluğu,2005).
- Artuk M, Gökçen, A. ve Yenidünya, C., *Ceza Hukuku Özel Hükümler*, (11.Baskı, Turhan Kitapevi, 2011).
- Blackford R, *Freedom of Religion & Secular State*, (Wiley-Blackwell, 2012).
- Boyle K ve Sheen J, (ed.), *Freedom of Religion and Belief, A Word Report*, (Routledge London and New York, 2003).
- Doğru O ve Nalbant A, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar, c.2*, (Yargıtay Başkanlığı 2013).
- Farr T, 'Proselytism and Religious Identity Theft' (*Faith and Foreign Policy*, 2020), < <https://berkeleycenter.georgetown.edu/posts/proselytism-and-religious-identity-theft> > accessed 4 July 2024.
- Hill K R, 'Christian Mission, Proselytism and Religious Liberty: A Protestant Appeal for Christian Tolerance and Unity Proselytism and Religion Liberty'(2008) 4(25) *Religion, State and Society: The Keston Journal* 307-332.
- Hirsch Moshe, 'The Freedom of Proselytism Under The Fundamental Agreement and International Law', (1998) 47(2), *Catholic University Law Review* 407-425.
- P H Van Kempen, 'Freedom of Religion and Criminal Law: a Legal Appraisal. From the Principle of Separation of Church and State to the Principle of Pluralist Democracy?' in J.A. van der Ven & H.-G. Ziebertz (eds.), *Tensions within and between Religions and Human Rights* (Brill 2012).
- Öktem A E, *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, (1.baskı, Liberte Yayınları,2002).
- Özenç B, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü*, (1.Baskı, Kitapevi Yayınları,2006).
- Özenç B, 'AİHM ve Danıştay Kararının Ardından Zorunlu Din Dersleri Sorunu', (2008) 66(2) *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 191-226.
- Petkoff P, 'Religion and Secular State in Bulgaria' in Javier Martinez – Torron, W. Cole Durham, Jr (eds), *Religion and The Secular State: National Reports*, (1st, The International Center for Law and Religion Studies Brigham Young University 2010) 145-182.
- Stahnke T, 'Proselytism and the Freedom to Change Religion in International Human Rights Law' (2001) 1999(1) *BYU Law Review*, 251-354.
- Toptaş E, 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Nefret Söylemi İkilemi: İfade Özgürlüğü ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasası',(2022) (12)2 *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 973,1002.
- Uitz R, *Freedom of Religion in European Constitutional and International Case Law*, (1st edn, Council of Europe Publishing, 2007).

- Uyar L, Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları – İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Haklar Komitesi 1981-2006, (1.bası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2006).
- Van Der Vyver J. D, 'Religious Freedom and Proseytisim, Ethical, Political and Legal Aspects' (1998) 50(4) *EcumenicalReview*; <<http://0310t0ubs.y.http.eds.b.ebscohost.com.proxy2.marmaraelibrary.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=9&sid=5ba7211c-cab0-4d8c-822f-fcf36c45fc2e%40pdc-v-sessmgr04>> accessed 18 July 2024 419-429.
- Yılmaz Z, 'Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) 2023/345, 2023/346 VE 2023/347 Sayılı Kararlarına Dair Tespitler', (*Karar Analizi Dizisi*, 2023) < https://ihm.bilkent.edu.tr/wp-content/uploads/2023/08/karar-analizi-1-1_GulsenKarari-1.pdf> Erişim Tarihi 12 Kasım 2024.
- Yüksel S, *Anayasa Yargısında İbadet Özgürlüğü*, (1.bası, Alfa Hukuk Yayınları 2015).
- Zucca L, 'Law v. Religion' in Camil Ungureanu, Lorenzo Zucca (eds), *Law, State and Religion in the New Europe: Debates and Dilemmas*, (1st Cambridge University Press 2012).
- İnternet Kaynakları**
- Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/proselyte>
- Church – State Separation in Constitution of 1795 and Law of 1905: Excerpts, <<https://www.concordatwatch.eu/kb-1525.834>> accessed 15 July 2024.
- Gillet Oliver, The Religious Situation in Romania, Observatoire des Religions et de la Laïcité, <https://o-re-la.ulb.be/index.php/analyses/item/1357-the-religious-situation-in-romania>
- Freedom of Religious Expression and The Position of Churches and Religious Societies and on the Changes of Some Legal Acts Legal Act Nr.3/2002 Coll., 27 November 2001, <<https://legirel.cnrs.fr/spip.php?article458&lang=fr>,> accessed 15 July 2024.
- Ministerio de Justicia, Criminal Code, 2011, Organic Act 10/1995, 23rd November 1995, On The Criminal Code, Official State Gazette number 281 on 24 November 1995, <https://documents.law.yale.edu/sites/default/files/criminal_code_spain.pdf,> accessed 15 July 2024.
- TDK Sözlükleri Güncel Türkçe Sözlük, <<https://sozluk.gov.tr/>,> Erişim Tarihi 5 Temmuz 2024.
- The Constitution of Greece, The Constitution of Greece, 27 May 2008, <<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20aggliko.pdf>> accessed 15 July 2024.
- The Constitution of The Republic of Bulgaria, 100/18, December 2015, <<https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/bg/bg033en.pdf>> accessed 15 July 2024
- The Constitution of Republic of Estonia, 28 June 1992, <https://www.president.ee/en/republic-of-estonia/the-constitution/>, accessed 15 July 2024.
- The Law of The Republic of Armenia on the Freedom of Conscience and on Religious Organizations, 17 June 1991, <Armenia_law_freedom_conscience_religious_orgs_1991_am2011_en.pdf (legislationline.org),> accessed 15 July 2024.
- UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No:22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion), 30 July 1993, < <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1993/en/13375>> accessed 12 November 2024.
- U.S. Department of State, 2019 Report on International Religious Freedom: Bulgaria, <<https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/bulgaria/>>, accessed 15 July 2024.
- US. Department of State, International Religious Freedom Report 2007, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, <<https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/irf/2007/90195.htm>> accessed 15 July 2024.
- Venice Commission, Joint Opinion on the Law on Freedom of Religion Belief of the Republic of Azerbaijan, Strasbourg Warsaw, 15 October 2012, <[default.aspx\(coe.int\)](default.aspx(coe.int))>accessed 10 July 2024.

Venice Commission, Compilation of the Venice Commission Opinions and Reports Concerning Freedom of Religion and Belief, revised July 2014, 4 July 2014, Strasbourg, <default.aspx (coe.int)> accessed 10 July 2024.

Venice Commission, Opinion On The Federal Law on Combating Extremist Activity of the Russia Federation, Adopted by the Venice Commission at its 91st Plenary Session, Venice, 15-16 June 2012, <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2012)016-e> , accessed 12 July 2024.

Venice Commission, Joint Opinion, On The Draft Law on Freedoms of Conscience and Religion and on the Laws Making Amendments and Supplements to the Criminal Code, the Administrative Offences Code and the Law on the Relations between the Republic of Armenia and The Holy Armenian Apostolic Church of The Republic of Armenia, Venice, 14-15 October 2011, <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2011)086-e> accessed 12 July 2024.

Mahkeme Kararları

Kjeldsen, Busk Madsen and Petersen v Denmark App no 5095/71, 5920/72, 5926/72 (ECtHR, 7 December 1976).

Kokkinakis v Greece App no 14307/88 (ECtHR, 25 March 1993).

Larissis and Others v Greece App no 140/1996/759/958-960 (ECtHR, 25 February 1998).

Dahlab v Switzerland App No 42393/98 (ECtHR, 15 February 2001).

Murphy v Ireland App no 44179/98 (ECtHR, 3 December 2003).

Folgero and Others v Norway App no 15472/02 (ECtHR, 29 June 2007).

Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v Russia App no 302/02 (ECtHR, 22 November 2010).

İbragim İbragimov and Others v Russia App no 1413/08, 28621/11 (ECtHR, 4 February 2019.)

Nasirov and Others v Azerbaijan App no 58717/10 (ECtHR, 20 June 2020).

Kuznetsov and Others v Russia App no 184/02 (ECtHR, 11 January 2007).

Çiftçi v Turkey App no 71860/01 (ECtHR, 14 June 2004).

Ossewaarde v Russia App no 27227/17 (ECtHR, 7 March 2023).

Manoussakis and Others v Greece App no 18748/91 (ECtHR, 26 October 1996).

Sürek v Türkiye App no 26682/95 (ECtHR, 8 July 1999).